2023. január | 5783. Tévét

XXI. évfolyam 1. szám

PESTI SÓLET

A DOHÁNY UTCAI KÖRZET LAPJA

FACEBOOK.COM/PESTISOLET

A Pesti Sólet a facebookon

Lapunk, a Pesti Sólet cikkei a nyomtatott verzió megjelenése után az interneten, a facebook oldalunkon is elérhetőek lesznek.

Üzenetet küldhet:
www.facebook.com/pestisolet

E-mail címünk: pestisolet.lap@gmail.com

KETTŐSLÁTÁS

A RABBI ÉS A PROFESSZOR

Talán akadnak, akik szerint a kettőslátás nem jó. Sőt. Nos, ők azok, akik nem ismerik a mi kettőslátásunkat. Ugyanis, akik hétről hétre velünk tartanak szerdánként délután hattól, azok már alig várják ezt a Kettőslátást, amikor rabbink Frölich Róbert és Gábor György, az OR-ZSE professzora beszélget a Tanakh fejezeteiről, szépen, komótosan, alaposan, Dési János moderálásával. Bő két éve vágtunk bele, s már a Bírák könyvénél tartunk. Nem sietünk sehova – igyekszünk alaposan megbeszélni mindazt, ami egy-egy szöveghelyről eszünkbe jut. Kultúrtörténet, festmények, szobrok, régészeti leletek, regények és filmek idéződnek fel, aztán gondolatok arról, például, hogy a keresztény hagyományokban minderről mit gondolnak. Biblia trip közösen, hétről hétre.

Kettőslátás, mert miként látja egy rabbi és miként egy vallásfilozófus? Akik velünk tartanak persze már megtapasztaltak, időnként ez nem is kettőslátás. Legfeljebb, ha másfeles – mert nagyon sok dolgot hasonlóan látnak.

Az előadók úgy tűnik, kifejezetten élvezik ezeket a párbeszédeket, egymást inspirálják, segítik a gondolkodásban – s kialakult egy olyan törzsközönség, amelyik kifejezetten addiktív lett, hétről hétre várja ezt a sorozatot. Kiváló azoknak, akik nagyon sokat tudnak ezekről a szövegekről és kiváló azoknak, akik most akarnak minél többet megtudni, megérteni a bibliai történetekből

Online a Zoomon lehet hozzánk csatlakozni: 389 906 7799 – es kóddal, a jelszó: dohany

Melegítve jó

Mint az úri körökben közismert, a sólet igazából felmelegítve a legjobb. Hát még a Pesti Sólet.

A havonta megjelenő Pesti Sólet eddig híven szolgálta a Dohány utcai körzet tagjainak információs igényét (hála ezért szerkesztőjének Schiller Zsoltnak és a kiadó Nádel Tamásnak.) De változik a világ – az internet megerősödésével az aktuális hírek, információk a világhálón pörögnek. Igazodnunk kell a korhoz, ezért egy nagyon régi megoldáshoz nyúltunk vissza. Negyedéves újsággá alakítottuk lapunkat. Nem akarunk versenyezni azzal, amivel nem lehet. De biztosak vagyunk abban, hogy sokakban él az igény, hogy alaposabb elemzéseket, cikkeket olvassanak annál, mint ami pár gépelt oldalra besűríthető. Ha nagyképűek lennénk, nevezhetnénk folyóiratnak is, de maradjon csak meg a mi régi jó Pesti Sóletünknek. Szerzőink komolyabb témákról szólnak, kicsit alaposabban az eddig megszokottaknál. Történész, szociológus, rabbi, újságíró.

Szeretnénk, ha változatos és sokszínű témák jönnének össze. Így egyben látom csak, hogy milyen sok írás foglalkozik a közelmúlttal, a Holokauszttal, az idegenséggel, a diaszpóra léttel. Meglátjuk, hogyan alakul, várjuk olvasóink ötleteit is a pestisolet.lap@gmail.com címen.

A következő szám szerkesztése akkor kezdődik, amikor az előzőt a nyomdába küldjük. Azt már sejtük, hogy a következő számunkban szó lesz arról, hogy milyen képeket és miért akasztott ki dolgozószobájában a főrabbi. Folytatjuk Hága Antónia szépséges sorozatát, amelyben a muzsikus cigányok életét eleveníti fel, és régi szerzőnk Szentgyörgyi Zsuzsa szemelvényeit, élettörténetének újabb fejezetét is megismerhetjük. A színész anekdoták nagy mesélője, Beregi Péter is hoz majd szórakoztató történetecskéket nekünk. És a legkitűnőbb magyar karikaturista, Pápai Gábor is biztosan megint rajzol nekünk valamit.

A sóletet amúgy barhesszel a legjobb tunkolni. Édesapám azt mondta, hogy akkor találtuk el a sólet szaftjának állagát igazán, ha a beleejtett barheszfalatka nyomán felfröccsenő szaft akár a plafonig is felcsap. De puritánabb helyeken a sűrűre esküsznek. Régi tapasztalat, hogy a szaftja általában elapad a sok melegítéstől,– utána kell egy kis vizet tölteni, különben egyrészt miben tunkolsz, másrészt oda is éghet.

Úgyhogy, melegítünk, utántöltünk, tunkolunk.

Dési János

A TARTALOMBÓL

Frölich Róbert főrabbi: Gondolatszilánkok a diaszpórai létről a rabbinikus hagyományban	4
Ady Endre: Ukrajnai és orosz zsidók Párizsban – Ady szemével	7
Bruck Irma: Az NDK esete a Holokauszt emlékével	8
Deutsch Andor: Filmen az idő, Beszélgetés a Keleti Ágnes-dokumentumfilm rendezőjével	11
Eörsi László: Igaztalanul az igazak között, Harangi Zoltán árulásai, a Yad Vasem tévedése	15
Tardos János: Botlatóköveket a Balaton-felvidékre!	17
Hága Antónia: Bornyász Róza	21
Szentgyörgyi Zsuzsa: Emlékforgácsaim – Lehet-e leszbikus egy hű pártember?	23
Dávid Gyula: A zsidók, akik senkinek sem kellettek	25
Vakiv Marietta: A kárpátaljai zsidók identitásának kérdése a XX. század elején	29
Beregi Péter: Salamon Béla nyaral	32
Dési Ádám: Társasozzunk a joggal	33

IMPRESSZUM

Pesti Sólet • A Dohány utcai körzet lapja • Felelős kiadó: Nádel Tamás
Főszerkesztő: Dési János • email: pestisolet.lap@gmail.com • Megjelenik háromhavonta
Tördelés: Borgis-Prin Bt. • Nyomtatta a DePress Kft.
Címlapfotó: Czikéli Anna (Megemlékezés a pesti gettó felszabadításáról a Dohány templomnál)
Képek, illusztrációk: 2. o.: freepik, Unsplash, 33., 35., 36. o.: Unsplash

Gondolatszilánkok a diaszpórai létről a rabbinikus hagyományban

A diaszpóra, a száműzetés a zsidó gondolkodásmódban kettős, egymással -paradox módon- szemben álló jelentéstartalmat hordoz. Egyrészt a diaszpóra, a nemzeti otthonból való erőszakos eltávolítás I.ten büntetése, a törvényeknek -főleg az idegen istenek szolgálatát tiltó törvényeknek - nem engedelmeskedő Izrael kollektív büntetése, másfelől azonban a zsidó hagyomány, morál, nemkülönben a vallás fejlődésének és kiteljesedésének páratlan lehetősége.

Büntetés, hiszen odalett a Szentély, a kultusz központja, megszűnt vele a mózesi rendeletekben szabályozott ősi rituálé és szertartásrend, véget ért a zsidó államiság, Izrael megtapasztalta saját sorsában, hogy miért is kellett a mózesi könyvekben kihangsúlyozni az idegenekkel szembeni toleranciát, miért kellett kiemelten foglalkozni védelmükkel.

ידעתם את־נפש הגר כי־גרים הייתם בארץ מצרים
וגר לא תלחץ ואתם

Ne sanyargasd a jövevényt, hiszen ti ismeritek a jövevény életét, mert ti is jövevények voltatok Egyiptomban[1]

A diaszpórában Izrael ugyanis idegenné vált, s más nemzetek vallási-jogi archívumából hiányoztak a fentihez hasonló humánus törvények. A diaszpóra évszázadaiban Izrael űzött vaddá vált, menekülni kényszerült szinte minden lakhelyéről és majdhogynem minden nemzedékében. Beteljesedett a mózesi átok:

אליו ובשבעה דרכים תנוס לפניו והיית לזעוה לכל ממלכות הארץ
יתנך יהוה נגף לפני איביך בדרך אחד תצא

Vereséggel sújt téged az Úr ellenségeiddel szemben. Egy úton vonulsz föl ellenük, de hét úton menekülsz előlük. Elrettentő példa leszel a föld minden országának.[2]

A diaszpórai lét állandó vándorlásainak előrevetítését is fellelhetjük a Bibliában, ha nem is a mózesi könyvekben.

וגלית ממקומך אל־מקום אחר לעיניהם אולי יראו כי בית מרי המה
ואתה בן־אדם עשה לך כלי גולה וגלה יומם לעיניהם

Te pedig, emberfia, készíts egy fogolynak való batyut, és készülj fogságba nappal, a szemük láttára, majd indulj el a lakóhelyedről egy másik helyre, a szemük láttára! Talán most látni fognak, bár engedetlen nép ez![3]

S valóban. A zsidó nép más-más területeken letelepedett csoportjai olykor tehetetlenül voltak kénytelenek szemlélni, ahogy testvéreik a világ egyik pontjáról felkerekedni kényszerültek, odahagyva minden tulajdonukat, hogy a föld egy más pontján leljenek időszakos vagy végleges nyugalomra. S vol-

1 Mózes II. 23:9, a fordítás, ha külön nem jelezzük, a abibliamindenke.hu revideált új fordítása.

2 Mózes V. 28:25

3 Ezékiel 12:3

tak olyanok, mint arról a Talmud két szavas mondata tudósít, kik önként csatlakoztak száműzött társaikhoz.

"אשר הגלה מירושלים", אמר רבא: שגלה מעצמו

"Jeruzsálemből vitték fogságba[4] (Mordechájt FR)". Rává igy mondja: Magától ment száműzetésbe.[5]

Azt gondolnánk, hogy csak a modern kor, a megszokott vándorlás indította költözésre azokat, akiknek nem kellett

volna elhagyniuk otthonaikat. Ám az a zsidó, aki megtapasztalta mások sorsán keresztül, milyen otthontalanná válni, milyen támasznélkülivé lenni, s kiben a közösséghez való tartozás kifejezése előrébbvaló volt sok más önös érdeknél, már az ókorban is vállalta a közös sorsot, önként, csupán belső kényszertől vezérelve.

A diaszpóra megtanította Izrael népét, hogyan lehet nemzetből vallási közösséggé kovácsolódni, hogy miként lehet ebből a perspektívából meglelni a Messiás eljöveteléhez vezető utat, s miképp folytathatják úgy a zsidó életet, hogy az I.tennel való kommunikáció, a Vele való viszony zsidó részről töretlen, s az i.teni szándéknak megfelelő legyen. E tanulás szellemi csúcsteljesítménye mind tanítói, mind pedig tanulói oldalról a babilóniai rabbinikus iskolákban született Talmud.

A diaszpórai lét nehézségeiről a Talmud híven tudósít. Mivel maga is az elnyomatásban, a Római Birodalom fénykorában és végnapjaiban, a pogány Birodalom, és az államvallássá emelt keresztény Róma idején keletkezett, saját tapasztalatait írja le:

4 Eszter 2:6
5 bMegilla 13a

אומר: יודע אני, ואיני כדאי — מקבלין אותו מיד סחופים ומטורפין, ויסורין באין עליהם? אם אי אתה יודע שישראל בזמן הזה דוויים, דחופים, בזמן הזה, אומרים לו: מה ראית שבאת להתגייר? תנו רבנן: גר שבא להתגייר

Tanították mestereink: Ha egy idegen zsidóvá kíván lenni ezekben az időkben, azt mondják neki: mi motivál, hogy zsidó akarsz lenni? Nem tudod, hogy Izrael ezekben az időkben meggyötört, elnyomott, megvetett, zaklatásnak kitett és nehézségekkel küzd? Ha azt mondja: tudom, de nem vagyok rá méltó - azonnal befogadják.[6]

Siratták az elveszített önállóságot, megérdemeltnek tekintették az i.teni büntetést, ám ugyanakkor igyekeztek megtalálni a vigaszt, hogyan is nyerhetnék vissza I.ten jóindulatát, miképp lehetne véget vetni a diaszpórai létnek. Új értékeket, a bocsánatkérés új formáit fedezték fel, melyek azóta is sarokpilléreivé váltak a zsidó morálnak:

לעושי רצונו על אחת כמה וכמה
אני מצחק ומה לעוברי רצונו כך
רגלי אלהינו שרוף באש ולא נבכה אמר להן לכך לעבודת כוכבים יושבין בטח והשקט ואנו בית הדום לו הללו כושיים שמשתחוים לעצבים ומקטרים משחק אמר להם ואתם מפני מה אתם בוכים אמרו בוכין ורבי עקיבא משחק אמרו לו מפני מה אתה רומי מפלטה]ברחוק[מאה ועשרים מיל והתחילו ורבי עקיבא מהלכין בדרך ושמעו קול המונה של וכבר היה ר«ג ורבי אלעזר בן עזריה ורבי יהושע

Történt, hogy Rábbán Gámliél, Rabbi Elázár ben Ázárjá, Rabbi Jehosuá és Rabbi Akiva sétáltak az úton, és a Rómától Puteoli-ig áramló tömegek hangját hallották, mintegy 120 mérföld távolból. Sírni kezdtek, csak Rabbi Akiva nevetett. Kérdezték tőle: miért nevetsz? Visszakérdezett: Ti miért sírtok? Mondták: ezek a bálványimádók, akik hamis isteneiknek tömjéneznek és szolgálnak, biztonságban élnek, míg a mi I.tenünk zsámolya tűzben égett el, hogy ne zokognánk? Mondta nekik: ha az i.teni törvényeket be nem

6 bJevámot 47a

tartóknak ilyen jó a soruk, mennyivel jobb lesz a zsidóknak, akik megtartják azokat?

A száműzetés nehéz századaiban is ez volt a reménysugár. Egyrészt a nép számára, mely soha nem szűnt meg siratni az egykor volt államiságot, s benne a dávidi dinasztiát s a Szentélyt, a törvények minél rigorózusabb megtartása volt a helyreállítás ígérete, míg másfelől - helyesen felismerve, hogy a nép, noha egységként kezelendő, de individuumokból, más-más igényekkel rendelkező egyénekből áll - az egyes ember számára ez a filozófia lett a személyes békéje és nyugalmas, prosperáló életének záloga.

A diaszpórai lét elviselhetőségét a fenti, nyugodt és biztos élet ígérete mellett egy sokkal nagyobb, az egész népre kiterjedő reménység biztosította. A nép örök reménye a megváltásban, az Izrael földjére való visszatérésben, a Szentély újra történő felépítésében.

טבעי להם, רק הם חוזרים למקומם הטבעי
והם חוץ למקומם, אין להם עמידה במקום הבלתי
וכל הדברים כאשר הם יוצאים ממקום הטבעי,
ישראל. והגלות מן מקומם הוא שנוי ויציאה לגמרי.
וסדר את ישראל במקום הראוי להם, שהוא ארץ
שהשם יתברך סדר כל אומה במקומה הראוי לה,
כי אין ספק כי הגלות הוא שנוי ויציאה מן הסדר,
בעצמו הוא ראיה והוכחה ברורה על הגאולה. וזה
ועוד שיש לבאר ענין הגלות תחלה, כי הגלות

Még egy indokot sorolok fel, hogy értelmet adjak a diaszpóra fogalmának. A diaszpóra önmaga világos bizonyíték a megváltás mellett. Kétségtelen, hogy a diaszpóra megváltoztatja és eltörli a természetes rendet, hisz I.ten minden népet a neki megfelelő helyen telepített le, és ez alól Izrael sem kivétel, az ő helye Izrael földje. Az innen való száműzetés a dolgok rendjének teljes megváltoztatása. Márpedig, ami elmozdul a helyéről, képtelen megmaradni ott, míg vissza nem tér eredeti helyére.[7]

7 Necách Jiszráél 1:2, Rabbi Jehuda Lőw prágai rabbi (1512-1609)

Ám a legnagyobb erőt minden korban, helyen és időben az adta Izrael népének, hogy tudta: nincs magára hagyva.

אלא "ושב". מלמד שהקדוש ברוך הוא שב עמהן מבין הגליות.
עמהן, שנאמר: "ושב ה' אלהיך את שבותך". "והשיב" לא נאמר,
"למענכם שלחתי בבלה". ואף כשהן עתידין ליגאל — שכינה
אביך בהיותם במצרים וגו'". גלו לבבל — שכינה עמהן, שנאמר:
עמהן. גלו למצרים — שכינה עמהן, שנאמר: "הנגלה נגליתי לְבית
חביבין ישראל לפני הקדוש ברוך הוא, שבכל מקום שגלו — שכינה
תניא, רבי שמעון בן יוחי אומר: בוא וראה כמה

Tanultuk: Rabbi Simon bár Jocháj mondta: jöjj, és lásd, mily kedves Izrael I.ten előtt. Bárhova is száműzetik, a Sechina (az i.teni dicsőség FR) vele megy. Egyiptomban ott volt, hisz megíratott: "Világosan kijelentettem magamat atyád háza népének, amikor Egyiptomban, a fáraó házában voltak"[8]. Midőn Babilóniába mentek, velük volt, miképp megíratott: "A ti érdeketekben küldök Babilonba"[9]. S most, mikor a diaszpórából való megváltásra várnak, velük van, ahogy megíratott: "Visszahozza I.ten a foglyaidat"[10]. Nem az áll, hogy visszahozatja, hanem, hogy visszahozza. Ebből következik, hogy I.ten ott van velük a diaszpórában.

Nincs rosszabb, mint mikor az ember egymaga kénytelen szembenézni minden fájdalommal, kilátástalansággal, nyomorúsággal. Izrael sosem esett kétségbe, mert hitte, remélte, tudta, hogy I.tene vigyáz reá, hogy soha nem hagyja el, és mindig vele lesz, bárhova is vesse a sors.

Dr. Frölich Róbert főrabbi

a diaszpórával és a megváltással foglalkozó műve.

8 I Sámuel 2:27

9 Jesája 43:14

10 Mózes V. 30:3

Ukrajnai és orosz zsidók Párizsban – Ady szemével

Párizs, augusztus 7.

Ha igaz: százezer szláv zsidónak adott szállást néhány év óta Párizs. Jöttek e bolygó izraeliták Oroszországból, Galíciából, Romániából. Határcsendőrök s Bérczi kapitányok nem űzték őket tovább. Óh, Jehova, hiszen egy ember sem bűnös azért, mert született. Valahol csak kell élnie annak, aki – él. Ugyis kemény ember legyen, akit, üres marokkal jövén, agyon nem tapos Párizs.

Százezer ember szinte elvész e sűrű népű Babilonban. Mégis találkozunk e népséggel. Éjszaka a diáknegyedben virággal kínál minket egy néni. Egy évvel ezelőtt Ogyesszából jött s hat gyerekét tartja a diákok és leányok virágos kedvéből. Néha a bakról néz le reánk szomorú szemekkel valaki. Ez is egy Jehova bujdosó népéből.

Ott vannak már majdnem mindenütt. Előkelő női szabócégekben, üzletekben, gyárakban, irodákban és utcasarkon. És hogy adatot adjunk minden antiszemitának, ott vannak a titkos anarchista gyűléseken is. A régebben érkezettek közül pedig a baknál is magasabban ülnek nem kevesen. Bankár, tudós, művész, író, pénzes kereskedő került belőlük már. Megvedlenek gyönyörűen, gyorsan, könnyen. Én ismerek egy kis orosz-zsidó leányt. Egy évvel ezelőtt jött Párizsba, mint egy szennyes, lompos kis állat. Az apját megölték Kijevben. Öreg, beteg anyja van s hét testvére, kik közül ötöt neki kell éltetnie. Mikor jött, nem tudta, hogy kell a kést és villát használni. Három szót beszélt franciául. Vad, gyanakvó, félénk, csúnya és szomorú volt, mint egy apró nőstény hiéna. Ma: kész parisienne. Hihetetlenül megszépült, mint a gyermekmesék elátkozott királykisasszonya. Egy irodában keres annyit, hogy egész családja lakik, eszik, tanul, öltözik, él. Októberben pedig már beiratkozik az egyetemre ez a leány. Doktorkisasszony lesz belőle.

Ady Endre 1923-ban, Székely Aladár felvétele

Simon Böske – Miss Európa és udvarhölgyei, Miss Franciaország és Miss Románia

Ez igazán a begubózott hernyók fenoménja, ez a fajta. Amerikában már becsülik is érte. Nem az angolból válik a legkülönb jenki. Nem a németből, az olaszból, az oláhból, a tótból. És éppenséggel nem a magyarból. Sőt nem az amerikaiból. De a piszkos, a csúnya, a félig-állat szláv zsidóból. Amerika legelőkelőbb bírói székeiben is ülnek bevándorolt szláv zsidók. A megközelíthetetlenségnek, a polgári karakternek, a társadalom-támasztó erénynek legnagyobb fokát követelik Amerikában a bíróktól. És ez a lenézett fajta erre éppen olyan alkalmas és erős, mint a bombavetésre. Vagy az uzsorára, ha Darányi Nácinak jobban tetszik.

Csak a kultúrtársadalmat kell nekik adni. Nagyszerű akkumulátor az ő lelkük. Sok-sok évszázados kultúraerő szunnyad a lelkükben. Csak ki kell váltani e nagyszerű erőt. De ezt a spirituális vegyi processzust csak kultúra tudja megcsinálni. Hogy lehessen a kazárból elit társadalmi lény Máramarosban? A lelki sötétség, a nyomor,

a rabszolgaság klasszikus földjén? Marokkóban a legkülönb marokkói válik a szláv zsidóból. Romániában veri fejével azt a mérő-lécet, mely a román kultúra magasságát mutatja. Már Budapesten tulipános, sőt esetleg kultúrmagyar is válik belőle. De Ázsiában csak ázsiai maradhat s az elmaradt, sötét magyar vidéken csak sötét, elmaradt, bigott, piszkos és falánk.

Ellenben Amerikában, Angliában s itt Párizsban játszva bontakozik ki a szláv-zsidó nagy kultúrpotenciája. Még Arthur Meyer sem tagadhatja ezt le. Nem árt, ha hallanak s értesülnek erről Magyarországon, ahol a sötét teóriáknak sohse volt nagyobb divatja, mint mostanság vagyon. Nem a szláv zsidók a veszedelem, de a mi pici százalékos, nyomorult kultúránk.

Budapesti Napló 1906. augusztus 10.

A. E.

Kelet-európai zsidók Párizsban

Az NDK esete a Holokauszt emlékével

Kelet-Berlinből nézve a világ igencsak egyszerű volt. Az NDK vezetése a második német állam, az NSZK, 1949-es megalakulásától kezdve fennen hangoztatta, hogy ők a harmadik birodalom antifasisztái vállán állva építik rohamtempóban a szocializmust, míg a hitleri Németország örököse az NSZK. A Bonni Köztársaság egyfelől az Egyesült Államok bábja, másfelől pedig a nácik menedékhelye – hangzottak a vádak. A kommunista párt, amelyik a keleti szociáldemokratákkal történt egyesülése után a Német Szocialista Egységpárt (SED) nevet viselte, az antifasizmust az NDK alapító mítoszává stilizálta, s ezáltal a keletnémet államot az erkölcsileg felsőbbrendű és ezért az igazából egyetlen legitim Németországnak nyilvánította. A keletnémet propagandát alátámasztotta az a tagadhatatlan tény, hogy számos egykori magas rangú náci töltött be fontos pozíciót a nyugatnémet társadalom legkülönbözőbb területein – politikusok, bírók, gazdasági vezetők és újságírók között egyaránt meg lehetett találni nácikat, ilyen leleplezések a '80-as években sem számítottak ritkaságnak.

Kelet és nyugat határán

Meglepő ugyanakkor, hogy a holokauszt soha nem volt része az NDK emlékezetkutúrájának, sőt a szót magát sem ismerték a keletnémetek. A magát a hitleri Németország antipólusának beállító kommunista vezetés szerint a zsidók üldözése és későbbi szisztematikus gyilkolása nem volt összeegyeztethető a kommunista történetírással, amely elsősorban a nemzetiszocializmus kommunista ellenfeleinek hősiességére összpontosított. Az 1980-as évekig az NDK tankönyveiben alig volt szó a nácik által meggyilkolt több millió zsidó áldozatról, a koncentrációs táborok látogatása során a diákokkal is azt próbálták elhitetni, mintha csak a kommunistákat semmisítették volna meg Buchenwaldban vagy Sachsenhausenben.

Bár Berlin legfontosabb zsidó intézményei és helyszínei –az egykori zsidó negyed az Oranienburger Straße részben lerombolt zsinagógája körül és a Weißensee temető, Európa legnagyobb zsidó temetője – a szovjet szektorban, a későbbi Kelet-Berlinben találhatók, de kevés zsidó élt az NDK-ban. Ugyanakkor számos zsidó származású művész volt évtizede-

ken keresztül az NDK reklámarca és vállalt fontos szerepet a kommunista német állam vezetésében. A zsidó származású, és a 2. Világháború után tudatos döntés eredményeképp az NDK-ba visszatérő Stephan Hermlin, Stefan Heym, Anna Seghers, Arnold Zweig író és Ernst Bloch filozófus nevét még ma is sokan ismerik, de a kommunista párt vezetésében és a kormányban is több zsidó származású politikus volt, kiemelkedett közülük is Albert Norden és Hermann Axen, akik a hatalom legfőbb grémiumába, a politikai bizottságba is bekerültek. Karrierjüket természetesen nem zsidóságuknak köszönhették, sőt annak ellenére szerezték és tarthatták meg pozíciójukat. Az NDK-t is elérte ugyanis már az '50-es évek elején az „anticionista" hullám, a sztálini külpolitika terméke. Ezt felülről irányított Izrael-ellenességet a mindennapi emberek persze nemes egyszerűséggel antiszemitizmusként fordították le. Talán nem csak ők…

Elég egyértelművé vált Kelet-Berlin álláspontja, amikor nem volt hajlandó elismerni felelősségét a holokausztban és kerek perec elutasította Izrael kártérítési igényét. Azok a keletnémet politikusok, mint a PB-tag Paul Merker, akik tisztában voltak a zsidók elleni népirtás különleges jelentőségével, és ezért a nácik zsidó áldozatainak kárpótlását a német nép erkölcsi kötelességének tekintették, hamar partvonalon kívülre keveredtek. Az anticionizmusnak hívott antiszemitizmus elérte a kevésbé prominens zsidó származásúakat, sokukat kizárták a pártból, elvették állásukat, így az '50-es évek elején rengetegen kényszerültek újbóli emigrációba.

A zsidókkal szembeni elnyomó politika csak Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála után változott: a szisztematikus üldözések megszűntek ugyan és azokat a zsidó párttagokat, akik elmulasztották elhagyni az NDK-t, rehabilitálták. Az anyagilag kiszáradt zsidó közösségek kaptak némi állami támogatást zsinagógáik, temetőik, közösségi házaik és idősotthonaik fenntartásához. Ezek a protokoll zsidó közösségek ellentételezésként beálltak a sorba, és a többi történelmi egyház vezetőségéhez hasonlóan készségesen támogatták az SED politikáját. Igaz, nem volt nehéz dolguk, hiszen az NDK-ban gyakorlatilag nem volt tetten érhető zsidó közösségi, pláne hitélet.

A zsidókérdés nem játszott számot tevő szerepet a keletnémet társadalomban a Berlini Fal 1989-es leomlásáig, a hivatalos politika azonban a '80-as években érdekes nyitási kísérleteket hajtott végre a nemzetközi zsidóság és Izrael állam felé. Ahhoz, hogy a politikai testtartásváltást megértsük, fel kell elevenítenünk az NDK nemzetközi szereplését, tisztába kell kerülnünk Kelet-Berlin kisebbrendűségi komplexusával és figyelembe kell vennünk azt a mély gazdasági válsághelyzetet, amelybe az NDK a többi szocialista testvérországhoz hasonlóan került.

1955-1969 között Bonn alkalmazta az ún. Hallstein-doktrínát, amely harmadik államok számára megtiltotta, hogy diplomáciai kapcsolatot létesítsenek az NDK-val. Ez egyben Kelet-Berlin de facto elszigetelődését jelentette, s bár a '70-es évek elejétől kiléphetett a nemzetközi diplomáciai parkettre, másodrendűnek érezte magát. Ezen az sem változtatott, hogy jelentős nemzetközi sportsikereket ért el, vagy hogy az első német az űrben az NDK állampolgára volt. A kisebbrendűségi érzés annyira hatalmába kerítette a keletnémet vezetést, hogy hajlandó volt a józan ész határain túlmutató engedményekre is. Így például az 1978-ban beszerzett 10 ezer VW-Golf

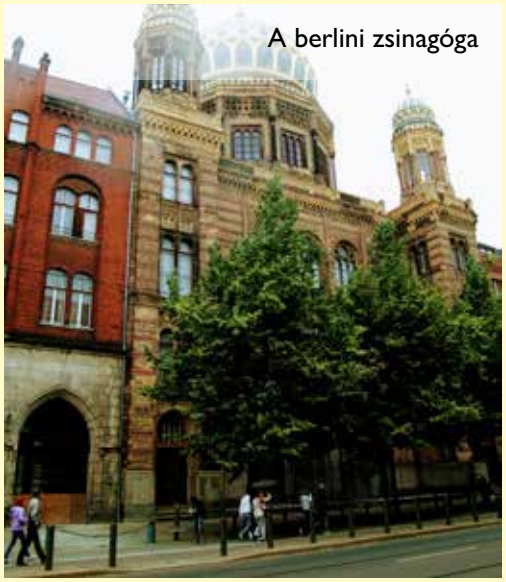
A berlini zsinagóga

árát 1979 februárjában harminc százalékkal csökkentették, és visszaadtak 10 000 keletnémet márkát mindazoknak, akik korábban az eredeti árat fizették ki – mondván egy vacak nyugati Golf nem kerülhet többe, mint a keleti Eisenachban gyártott csodálatos Wartburg. A pszichológia ezt túlkompenzálásnak nevezi.

Mint ahogy Erich Honecker azon vágyát is, hogy szívesen látott vendég legyen a világ fővárosaiban. Egyértelmű tendencia volt, hogy Kelet-Berlin a belpolitikai problémákat külpolitikai sikerekkel próbálta ellensúlyozni. Az 1980-as évek folyamán Erich Honecker államfőt és pártvezetőt számos nyugati fővárosban fogadták: 1981-ben Tokióban, 1984-ben Helsinkiben, 1985-ben Rómában és Athénban, 1986-ban Stockholmban, 1987-ben Bonnban, Brüsszelben és Hágában, 1988-ban pedig Párizsban és Madridban. A legfontosabb nyugati fővárosokban tett látogatásainak befejezéseként Honecker remélte, hogy meghívást kap a Fehér Házból. Ezért az 1980-as évek második felében a SED külpolitikájának egyik fő célja az volt, hogy megpróbálja elérni egy hivatalos washingtoni látogatás lehetőségét, amely Honecker politikai karrierjének csúcspontját és az NDK nemzetközi elismerésének megkoronázását jelentette volna.

Az 1974-es nagykövetcsere óta Honeckerék nem értek el jelentős sikereket az Egyesült Államokkal való kapcsolatok javításában, főként azért, mert az SED nem volt hajlandó jóvátételt fizetni Izraelnek és a holokauszt zsidó áldozatainak. A '80-as évek derekán a pragmatizmus jegyében megkezdődött tehát a zsidó kérdés rendezése az NDK-ban, na nem a felelősség felismerése miatt és erkölcsi alapon, hanem

pusztán a diplomáciai vágyálmok és a gazdasági szükség okán. Az NDK az 1980-as években súlyos gazdasági és politikai válságba került. Az állam majdnem csődbe ment, és a keletnémet életszínvonal messze elmaradt az NSZK-étól. Az NDK-t a nyugatnémetek tartották el, fejpénzt fizettek a disszidálni vágyókért, a Nyugat-Berlint az NSZK-val összekötő autópálya használatáért, a szemét és veszélyes hulladékok lerakásáért. Létrejött a keletnémet titkosszolgálat keretein belül egy gazdasági konglomerátum, amely olcsón eladta a szocialista munkaerőt a kapitalista Nyugatnak – és amikor már mindez nem volt elég, Franz-Josef Strauss bajor miniszterelnök óriási hitelcsomagot állított össze a keleti ellenségnek. Mindemellett Honecker szembekerült a szomszédos Lengyelország reformpolitikájával, valamint Mihail Gorbacsov peresztrojkájával, amelyet az SED a keletnémet állam destabilizálódásától való félelmében elutasított.

Szükség volt tehát Amerikára, amelyhez Kelet-Berlin meggyőződése szerint az amerikai zsidóságon keresztül vezetett a leggyorsabb út. Irene Runge, az Amerikában született keletnémet, zsidó származású szociológus – aki nemcsak az SED tagja, de a Stasi besúgója is volt – már 1984-ben, egy amerikai látogatása után rámutatott, hogy „az amerikai zsidó lobbi befolyását" fel kellene használni az NDK érdekeinek előmozdítására Washingtonban. Konkrét javaslatokat tett arra, miként lehetne a nemzetközi zsidóság felé üzenni: a keletnémet zsidóság helyzetének javítására tett intézkedésekkel, vagy például Berlin egykori fő zsinagógájának újjáépítésével.

Az 1980-as évek közepére azonban már annyira kevés zsidó maradt az NDK-ban – az ottani zsidó közösségek mindössze néhány száz tagot számláltak és igencsak túlkorosak voltak –, így az általános helyzet javítása nem sok eredménnyel kecsegtetett. Az Egyházügyi Államtitkárság azonban a zsidó közösségek kihalásától tartva aktivizálta magát, ám a látszatintézkedések azonban igen hamar kudarcba fulladtak, mint azt a húsz év után első kelet-berlini rabbi esete mutatja. Az 1987 szeptemberében kinevezett Isaac Neuman rabbi, aki amerikai állampolgár volt, már nyolc hónap után ismét elhagyta az NDK-t mondván: a közte és a zsidó közösség között fennálló nézeteltérések tarthatatlanná tették a pozícióját.

A Washington bevételét szolgáló terv érdekében ezt a kudarcot a SED azzal igyekezett kompenzálni, hogy megpróbálta megerősíteni kapcsolatait az amerikai székhelyű Zsidó Világkongresszussal (WJC). 1988 májusában Hermann Axen, a politikai bizottság nemzetközi ügyekért felelős tagja elfogadta a Johns Hopkins Egyetem meghívását és az Egyesült Államokba utazott. A washingtoni külügyminisztérium állt a meghívás hátterében, a Reagan-adminisztráció így kerülte el a hivatalos látogatást, Axen viszont egyértelműen külpolitikai agendát hajtott végre, az amerikai kormánytagokkal folytatott megbeszélésein el akarta érni, hogy az NDK-nak megadják a legnagyobb kedvezmény státuszát. Axen „csomagmegállapodást" javasolt, amelynek a lényege az volt, hogy Kelet-Berlin pénzügyi támogatást ad a holokauszt áldozatainak (a jóvátétel szót kínosan kerülte), ám azt az Egyesült Államokkal folytatott kereskedelemben realizált jövedelméből fizetné.

A Zsidó Világkongresszussal való kapcsolatok további fejlesztése érdekében meghívták Kelet-Berlinbe a szervezet elnökét, Edgar Bronfmant, akinek átadták a Népek Barátsága Aranycsillagát, az NDK egyik legmagasabb kitüntetését. Bronfman a várakozásoknak megfelelően beállt az NDK mosolykampánya mögé, azt nyilatkozta a Newsweek magazinnak, hogy mély benyomást tett rá az új Németország, és zsidó szempontból nincs ok arra, hogy az USA megtagadja az NDK-tól a legnagyobb kedvezmény státuszát. Sőt, tematizálta a legfontosabb keletnémet igényt: azt is javasolta Washingtonnak, hogy hívja meg Honeckert az Egyesült Államokba.

Két héttel Bronfman látogatása után, a „Kristályéjszaka" 50. évfordulóján az NDK kitett magáért, több rendezvénnyel emlékeztek meg a szörnyű pogromra, országszerte kiállításokat, koncerteket és színházi előadásokat szervezett. Megalapították a kelet-berlini Centrum Judaicumot azzal a céllal, hogy létrehozzanak egy intézetet az NDK zsidó kultúrájának és történelmének megőrzésére. Az ünnepélyes alapkőletételnél ott volt Erich Honecker is, és ezzel megindult Berlin egykori fő zsinagógájának újjáépítése az Oranienburger utcában. Jelképes, hogy mindez napra pontosan egy évvel a fal lebomlása előtt történt.

Történelmi tény, hogy Honecker soha nem utazott az Egyesült Államokba. És az is tény, bár jóval kisebb körben ismert, hogy a Centrum Judaicum felépítése és a nagyzsinagóga rekonstrukciója az egyetlen olyan NDK-presztízsprojekt volt, amelyet az újraegyesített Németországban folytattak és be is fejeztek. A Szovjetunió kaotikus agóniáját követően zsidók tízezrei települtek Németországba és több keletnémet városba visszatért a zsidó közösségi élet.

Bruck Irma

Meggyilkolt Európai Zsidók Emlékműve

Filmen az idő

Beszélgetés a Keleti Ágnes-dokumentumfilm rendezőjével, Oláh Katával

Keleti Ágnes sok mindent legyőzött már életében: az időt is. És most dokumentumfilm készült róla Aki legyőzte az időt címmel. A világ legidősebb élő olimpiai bajnokának életéről készült beszámolóban nem a sport a lényeg, hanem az ember, aki átélt egy nehéz századot, és mégis meghökkentően optimista maradt. A film rendezőjével, Oláh Katával beszélgettünk.

- Hogyan találkoztál Keleti Ágnessel? Miért akartál róla filmet készíteni?

Egy dokumentumfilmes élete azzal telik, hogy keres, folyton figyel, nyitott arra, hogy bármikor szembejöhet vele valami fontos téma, sőt, mostanában már az is elő-előfordul, hogy mások ajánlanak érdekesnek tűnő ötleteket. Ha egy filmen valóban dolgozni kezdünk, az sok éven át a mindennapjaim része lesz, szóval, ez egy nagyon fontos döntés: csak olyasmivel kezdek komolyan foglalkozni, ami megszólít, amit ösztönösen közelinek érzek magamhoz. Keleti Ágnesre a lányom és producertársam, Bori talált rá, ő látott egy videót a neten Ági 98. születésnapjáról, ő mondta, hogy „úristen, mama, muszáj róla filmet csinálnod". Akkor alaposan utánaolvastam, hogy kiről van szó, és – tulajdonképpen ez is a módszerem része – elkezdtem embereknek emlegetni, hogy Keleti Ágiról fogok forgatni. Tízből hatan visszakérdeztek, hogy ő meg kicsoda. Azt is felfedeztem, hogy nem készült még alapos portré róla, vagyis fokozatosan mind egyértelműbbé vált, hogy ebbe a munkába bele kell vágni. Ez mindkét oldalról nagy felelősség, bizalmi, bizalmas kapcsolat: az a legkevesebb, hogy rengeteg türelem kell hozzá… feltettem neki a kérdést, azután kivártam, hogy ő meg a fia eldöntse, belekezdhetünk-e. Igazából van ebben egy ösztönös, kémiai rész: gyorsan rokonszenvesek lettünk egymásnak. Egy ilyen film csak úgy tud elkészülni, ha kérdező és kérdezett összebarátkozik. Sokat jártunk együtt sétálni, beszélgetni úgy, hogy nem is volt ott a kamera. Tudom, miről nem szeret beszélni egy idős zsidó ember, és amit nem akart, azt nem erőltettem. Nem akartam kiszedni belőle dolgokat,

mindig az ő ritmusában, a hangulatainak megfelelően beszélgettünk arról, ami érdekli, addig, amíg akarta. Jó párszor előfordult, hogy odamentünk hozzá, dolgozni akartunk, de fáradt volt vagy rosszkedvű, és akkor Csukás Sándor operatőrrel, állandó alkotótársammal (civilben a férjemmel) összepakoltunk, nem forgattunk. Körülbelül másfél évet töltöttünk együtt.

- Két generáció választ el titeket egymástól. Ez nehezítette vagy könnyítette a munkát?

Az segített, hogy egy csomó mindenben párhuzamot éreztem Ágival, és azonosulni tudtam vele. Ettől volt könnyű ilyen irdatlan sokat foglalkozni vele. Sok közös van bennünk… nem a sikerei. De nagyon sok mindenben, amit mondott, egyetértettem vele, vagy hasonlóan éreztem. Én is zsidó vagyok, én is éltem Izraelben, én is mindig kritikus vagyok magammal; bármit csinálok, azt érzem, hogy az még mindig nem jó, még mindig javítani kell rajta. Könnyű volt ráhangolódnom.

- Egy dokumentumfilmest akadályozhat az is, ha túlságosan összebarátkozik a kérdezettel.

Ebben a filmben tényleg nincs olyan, amit ő vagy a fia nem akart, én nem oknyomozó riportokat készítek. Számomra az a legfontosabb, hogy akiről a film szól, az őt szolgálja: az ő világát akarom megmutatni, a filmnyelvben, stílusban is hozzá alkalmazkodom. A dokumentumfilm nem öncélú, nem önmagáért van, hanem meg akar ismerni valakit. Mindez még nem jelenti azt, hogy piedesztálra emeljük, akiről beszélünk, és kritikátlanul csodáljuk – szó sincs róla.

- És mit akartál megtudni róla?

Az biztos, hogy nem sportfilmet akartam csinálni, nem sportfilmes vagyok. Természetesen ezúttal a sportsikerek is érdekeltek, hiszen azok is az élettörténet részei. De Ági élete során háború is volt, azután az ötvenes évek, a kivándorlás. Izgalmas látni, hogy az élet milyen mértékben tud beleszólni abba, hogy az ember elérjen valamit. Egy élet történetén keresztül a történelmünkre is könnyebb rápillantani, érthetőbbé, átélhetőbbé válik az egész XX. század, és egy izgalmas sorsban szinte észrevétlenül megmutathatunk olyasmiket a nézőinknek, amivel másképpen már nem is találkoznak. Közben meg úgy gondolom, hogy maga Keleti Ágnes személye is nagyon érdekes. Különleges ember. Nemcsak a kora miatt, bár persze, ha valaki 100 évesen mond valamit, annak azért plusz súlya van. Mindent későn csinált, ennek részben a háború és az üldöztetés volt az oka; de sokáig a szerelemben sem volt szerencséje, ő meg csak dolgozott keményen. Megtépázta az élet, de soha nem adta fel, ment tovább, csinálta, amit a fejébe vett. És sosem azért, hogy nyerjen, hanem azért, mert elégedetlen volt magával. Ez is ritka manapság. Ági számára nagyon fontos, és szerintem, mindenkinek nagyon tanulságos, hogy nem feltétlenül a sikerre kell koncentrálni; ne győzni akarj. Viszont, ha megtalálod azt, ami neked jó, amiben jó vagy, és keményen dolgozol, akkor bármit el lehet érni.

- A film egy hosszú beszélgetés dokumentációja?

Nem, kicsit bonyolultabb, éppen azért, mert kiderült, hogy van, amiről Áginak nincs kedve beszélni. Sok mindenre mondta, hogy „hagyjuk már a múltat, az kit érdekel, engem a jövő érdekel…” - ami elég jópofa, amikor az ember egy 100 éves ember szájából hallja. Nem szeret a sikereiről beszélni, nem akarta az érmeit megmutatni, erre is csak legyintett, hogy „ugyan már, kit érdekel”. Pedig tízpontos, tehát tökéletes gyakorlatai is voltak.

Viszont mindig nagy örömmel beszélt magáról a tornáról, a tanításról, a tanítóként szerzett élményeiről – ezért is került be a filmbe, amikor fiatal tornászok között van és mesél –; a szüleiről is mindig szívesen beszélt: édesapja koncentrációs táborban halt meg. De a holokausztról, a háborúról, a nehéz dolgokról nem nagyon akart szót ejteni. És amikor valamihez nem volt kedve, nem erőltettem, inkább kivártam, hogy egyszer később valahogyan mégis előkerüljön, ami érdekel.

A film három pillérre támaszkodik: a mában, a mához szóló beszélgetéseken kívül nagyon sok archív anyagot kerestünk össze, az is nagy munka volt, mert nemcsak a 70-es, 80-as években a magyar tévében készült interjúkat használtuk, hanem ausztrál és izraeli archívumokat is feltúrtunk. És megjelent a naplója, abból is használunk részleteket, és ezeket archív filmekkel, fotókkal, animációval dolgoztuk fel – ezeknél a részeknél Pető Kata hangját hallja a néző.

- Ezek szerint nem volt elfelejtve, könyv jelent meg róla, készültek vele interjúk.

Szerintem Keleti Ágnes olyan különleges ember, akit érdemes alaposan megismerni. Őt és a világot, amiben élt. Az egyik legsikeresebb olimpikonunkról van szó, tíz olimpiai érmet nyert, abból öt arany. Képzeld csak el: 1921-ben született, csellóművésznek készült, és a csellótanára küldte tornázni, hogy javítsák a testtartását, azután elég hamar kiderült, hogy a tornához is nagyon nagy tehetsége van, és megszülettek az első sikerek. A zsidótörvények miatt tiltották meg neki a nemzetközi szereplést, és a saját klubtársai feljelentése alapján távolították el a csapatból. Aztán jött a világháború, hamis papírokkal bujkált, a cselló túl nagy volt, elkallódott, és miközben az életét féltette, azért minden nap tornázott, edzett. A háború miatt két olimpia is elmaradt, úgyhogy már idősnek számított, amikor 1948-ban Londonban részt vett élete első olimpiáján – az ő sportágában ma már nehezen elképzelhető egy világversenyen egy 27 éves induló. De csúcsformában volt, mindenki biztosra vette, hogy érmeket fog szerezni. Csakhogy a felkészülés során megsérült, és hiába utazott ki, számára a verseny véget ért, mielőtt elkezdődött volna. Ő viszont nem adta fel – ez egyébként az egyik legfontosabb, amit meg lehet tanulni tőle –, és a helsinki olimpián 31 éves korában négy érmet szerzett, köztük egy aranyat, azután Melbourne-ben 35 évesen, ami már tényleg abszurdum a tornászok között, még hat érmet nyert, és abból négy volt arany! Külön érdekes, hogy nem mint valamelyik csapat versenyzője indult, hanem a Testnevelési Főiskola tanáraként.

- Ezt az olimpiát ’56 októberében rendezték, és a magyar csapat csak ellentmondásos híreket kapott arról, hogy mi történik Budapesten.

Ráadásul neki a nővére akkoriban már Ausztráliában élt, úgyhogy a magyar küldöttség jó pár tagjához hasonlóan kint maradt, de mivel ott nagyjából a golf volt

az egyetlen sport akkoriban, nem találta a helyét, nem tudta, mihez kezdjen, és rövid időn belül visszajött Európába. Innen utazott Izraelbe, ahol férjhez ment, negyven fölött született két fia, és tornászokat nevelt. Ő teremtette meg az izraeli tornasportot, még a mai, legfiatalabb tornászok is neki köszönik meg sikereiket.

De a ’80-as évektől kezdve sokat járt haza, és mindig egyre tovább maradt; az egyik fia is hazaköltözött, és 96 éves korában ő is végleg Magyarországra telepedett. Az a régi interjúiból is kiderült, hogy nagyon szeretett Izraelben élni, de sok kivándorolt, máshol új életet alapító emberhez hasonlóan, azért valami húzta vissza.

- Nem ez az első zsidó témájú dokumentumfilmed.

Van filmem, amelyik a saját családom történetével foglalkozik, egy másik pedig egy olyan bácsiról szól, akinek 1944. március 19-re volt kitűzve a bar-micvója, de bevonultak a németek, elmaradt az ünnepség, és ő hetven évvel később nekilát, hogy pótolja: nyolcvan fölött újra vallást tanul, felkészül. Részemről ez nem tudatos döntés, nem szándékosan keresem a zsidó témákat. Ami megszólít, azzal foglalkozom, legfeljebb később, utólag elemzem, hogy mi miért történt, vagy valaki más felhívja rá a figyelmemet. De az biztos, hogy érdekelnek az idős emberek, kíváncsi vagyok rájuk, vagy később veszem észre, hogy jé, majdnem minden filmemben fontos szál az anyai szeretet megléte vagy hiánya.

- Dokumentumfilm ritkán kerül moziba.

Ami nagy kár, mert egy film moziban egészen más hatást kelt. A moziteremben másképpen fókuszál az ember, kevésbé terelődik el a figyelme, nincs telefon a keze ügyében, jobban be tudják szippantani a képek, minden erősebb hatást gyakorol rá. A Keleti Ági-filmnek még 2022. szeptemberében a miskolci Cinefesten volt az előpremierje, ahol megkaptuk a FIPRESCI, a Filmkritikusok Nemzetközi Szövetsége díját, ami eléggé meglepett, mert ezt általában játékfilmeknek szokták odaítélni. Aztán novemberben a ZsiFi, a Zsidó Filmfesztivál záróeseményén vetítették, és utána, a Budapest Filmnek hála, eljutott a mozikba is. Igyekeztünk olyan filmet készíteni, ami a széles rétegek számára fogyasztható. Száz év történetét foglalja össze egy emberi sors: én úgy érzem, hogy ez már önmagában felemelő, izgalmas élmény, és felkelti a kíváncsiságot. Egy csoda, ami itt van köztünk, és szerényen megbújik. Nagyon hálás vagyok érte, hogy ezen a filmen dolgozhattam – más ember lettem attól, hogy megismerkedtem Ágival, és a közelében lehettem.

Deutsch Andor

Igaztalanul az igazak között

Harangi Zoltán árulásai, a Yad Vasem tévedése

Harangi Zoltán személyéről, életútjáról – a számos irattári forrás ellenére – csak keveset tudhatunk. Egyetlen önéletrajza maradt fenn, amelyet 1989-ben vagy 1990-ben írt a Yad Vasemnek, amikor mint zsidómentő kérvényezte a kitüntetését. Ebből annyi derül ki, hogy hősünk 1913-ban Debrecenben született, festő édesapja a háborús sérülésében 1920-ban meghalt. Kertészeti Főiskolát végzett, az elektroműszerész szakmát is elsajátította, majd egyik rokona révén csatlakozott a Svéd Vöröskereszthez. A beadvány további részének tartalma már bizonyítottan valótlanságokat tartalmaz a cél elérése érdekében.

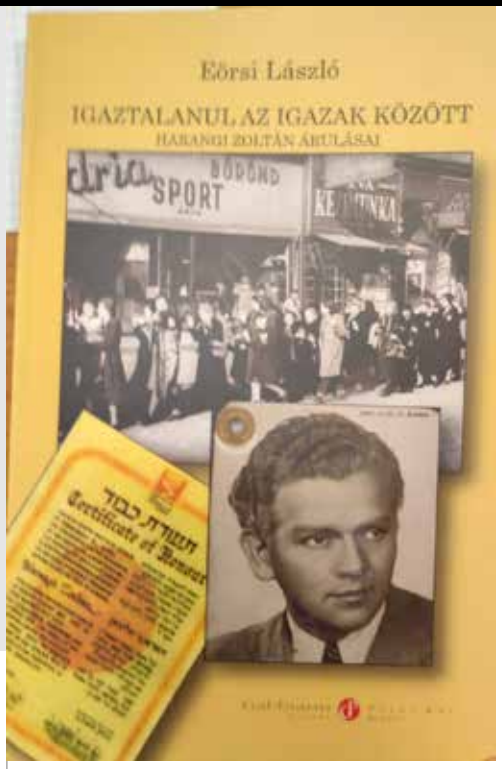

Így aztán hiába keresnénk benne azt a tényt, hogy Harangi 1944. november 25-én a III. kerület nyilas pártszervezet vezetőjének, Nagyiványi Zoltánnak feljelentette a Körönd Szanatóriumot. Nagyiványi Traum János mázolómestert, kerületi pártszolgálat-vezetőt bízta meg az ügy kivizsgálásával. A nyilasok még ezen az éjszakán 40 embert elhurcoltak a Bécsi úti pártszékházukba, akiknek védlevelét szabálytalannak minősítették. Megkínozták őket, 12 vagy 13 zsidót ki is végeztek.

Harangi továbbra is információkat szolgáltatott a nyilasoknak, akik december 13-án be is hatoltak a Svéd Vöröskereszt központjába, egyenesen oda, ahol a munkaszolgálatosok rejtőzködtek. Mivel erről a búvóhelyről Harangival együtt csak hárman tudtak, a vöröskeresztesek gyanút fogtak, és elhelyezték onnan. A nyilasok nem is kaptak már több információt. 1945 elején pedig egy nőt megzsarolt, kirabolt, feljelentett, majd deportáltatta Auschwitzba, ahol meghalt.

Harangit 1945. április 19-én letartóztatták, és a házkutatás nyomán hét oldalon sorolták fel az általa rablott értéktárgyakat, amelyek egy részét a tulajdonosaik azonosították. Hosszú eljárás után a népbíróság tízéves börtönbüntetésre ítélte, miután megállapította, hogy „aljas indokból, egyéni haszonszerzési célból hurcoltatta el az üldözötteket, cselekményének sorozatos voltát, és hogy eljárásának több ember élete esett áldozatul, a tárgyalás során tanúsított és a megbánás legkisebb jelét sem mutató cinikus magatartását". A jogerős döntést hozó Népbíróságok Országos Tanácsa Harangi főbüntetését a felére csökkentette, noha leszögezte, hogy ténykérdésben a semmisségi panasz megalapozatlan, a háborús bűntett maradéktalanul megvalósult.

Mégis 2012-ben Harangi a Yad Vasem Intézettől megkapta a *Világ Igaza* kitüntetést. Addig úgy tudtam, hogy az intézmény igen nagy körültekintéssel adományozza ezt a díjat. Még most sem értem, miként születhetett ilyen döntés, hiszen Harangi tetteiről, háborús bűnösségéről, kádárista ügynöki tevékenységéről igen jelentős mennyiségű levéltári forrás található. Ezek mellett még korabeli újságcikkek is tanúskodtak bűneiről. Miként lehetséges, hogy a Yad Vasem mindezeket teljes mértékben ignorálta?

Idén ünnepelhetjük a kitüntetés tizedik érvfordulóját.

Harangi azonban nemcsak ezeket a vétségeket követte el, sőt élettörténete az árulások enciklopédiájaként is felfogható.

Amiről tudunk:

- 1942-ben és 1943-ban részt vett a csepeli munkásmozgalomban, miközben a belügyi szerveket besúgásaival támogatta;
- 1944 novemberében a Svéd Vöröskereszt tisztviselőjeként a nyilasoknak feljelentette a Körönd Szanatóriumban bujdosó zsidókat, de más üldözötteket is;
- 1944 decemberében elárulta a Svéd Vöröskereszt helyiségében rejtőző munkaszolgálatosokat, akiket elhurcoltak a nyilasok;
- 1945-ben az NKVD-vel vette fel a kapcsolatot, segítségükkel nyilasokat tartóztatott le, lehetséges, hogy Raoul Wallenberg lefogásában is szerepet játszott;
- 1946-ban a Gyűjtőfogházban rabtársai szökési kísérletéről informálta a börtönigazgatóságot;
- 1956-ban a Baross téri felkelőcsoport tagjaként felvette a kapcsolatot a kádárista karhatalommal, majd a Péterfy Kórház ellenálló csoportjának tagjaként informálta a hatóságokat a társairól;

- 1957–59 között jelentéseivel támogatta a szerveket számos forradalmár letartóztatásában, akik közül többeket kivégeztek;
- 1960–61 között zárkaügynökként jelentett cellatársairól;
- 1961–69 között 1141 jelentést adott le – főleg egykori elítélt társairól – a kádárista titkosszolgálatnak.

Az 1956-os története is egyedülálló. Miután a forradalom forgatagában váci fogságából szabadlábra került, a Baross téri felkelőcsoporthoz csatlakozott. A saját „szabadságharcos" szerepéről ezt a jelentést írta: „*November 3-án este hazatértem anyámhoz Mátyásföldre.* […] *Hajnalban felkeltett, mert már harckocsi-dübörgés volt. Lementem a régi vámházhoz (Rákosfalva–Nagyicce közötti híd), ahol már álltak a harckocsik. Egy magyarul tudó tiszttel beszélgettem, mindent elmondtam neki. Az ellenforradalmi gócpontokat berajzoltam a térképen.*" Néhány nappal később kapcsolatba lépett az állambiztonsági szervekkel, és átadta nekik a Baross téri felkelők névlistáját, majd jelentéseket készített a Péterfy Sándor utcai kórházban folyó politikai ellenállásról.

Ám a társai a feltűnő kérdezősködéséből gyanították, hogy áruló, és kivégzését fontolgatták. Ám egy református káplán igazolta, hogy politikai fogoly volt, s a felkelők ezzel bizonyítva látták ártatlanságát. Ezekben a novemberi napokban, az elkeseredett hangulatban, a végletekig gyanakvó légkörben a budapesti felkelőcsoportok köréből több, tévesen árulónak vélt személlyel végeztek, ám az igazi „vamzer" megúszta.

Ám Harangi azok iránt sem mutatott hálát, akik a likvidálása ellen emeltek szót, őket is feljelentette.

1969. november 25-én az operatív osztály ismeretlen okból megszüntette az igen gyümölcsöző kapcsolatot Harangival. Innentől már csak annyi levéltári forrásunk van róla, hogy 1974-ben egyéves büntetést szabtak ki rá sikkasztásért, de ennek végrehajtását három évre felfüggesztették, és a hátrányos jogkövetkezmények alól 1977-ben mentesítették. A nyolcvanas évek közepétől egy Fejér megyei faluban gazdálkodott 1998-ban bekövetkezett haláláig. Így hát a kitüntetést csak posztumusz kaphatta meg, s ezzel egyidejűleg a magyar Belügyminisztériumban *Bátorságért* érdemjelben részesítették.

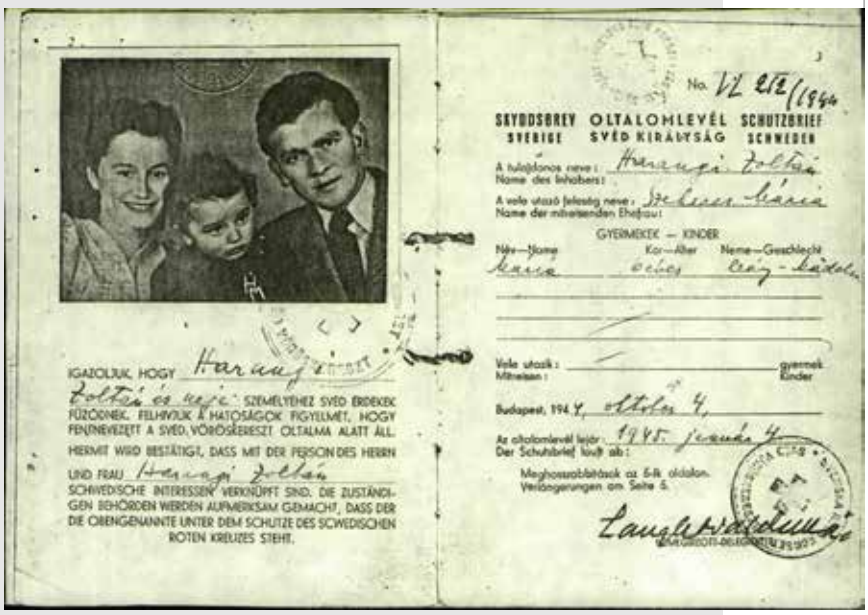
No. VL 212/1944
SKYDDSBREV OLTALOMLEVÉL SCHUTZBRIEF
SVERIGE SVÉD KIRÁLYSÁG SCHWEDEN
A tulajdonos neve: Harangi Zoltán
Name des Inhabers:
A vele utazó feleség neve: Szekeres Mária
Name der mitreisenden Ehefrau:
GYERMEKEK – KINDER
Név—Name Kor—Alter Neme—Geschlecht
Mária 6 éves leány – Mädchen
Vele utazik: gyermek
Mitreisen: Kinder
Budapest, 1944. október 4.
Az oltalomlevél lejár: 1945. január 4.
Der Schutzbrief läuft ab:
Meghosszabbítások az 6-ik oldalon.
Verlängerungen am Seite 6.
IGAZOLJUK, HOGY Harangi Zoltán és neje SZEMÉLYÉHEZ SVÉD ÉRDEKEK FŰZŐDNEK. FELHÍVJUK A HATÓSÁGOK FIGYELMÉT, HOGY FENNEVEZETT A SVÉD VÖRÖSKERESZT OLTALMA ALATT ÁLL.
HIERMIT WIRD BESTÄTIGT, DASS MIT DER PERSON DES HERRN UND FRAU Harangi Zoltán SCHWEDISCHE INTERESSEN VERKNÜPFT SIND. DIE ZUSTÄNDIGEN BEHÖRDEN WERDEN AUFMERKSAM GEMACHT, DASS DER DIE OBENGENANNTE UNTER DEM SCHUTZE DES SCHWEDISCHEN ROTEN KREUZES STEHT.

Ilyen életút, ez a rendszereken átívelő besúgás-sorozat talán példa nélküli. És akkor még nem említettük, hogy tucatnyi alkalommal ítélték el közbűntényes vádakkal, egyszer hűtlenségért – nem jogerősen – halálbüntetést is kiszabtak rá. Összesen több mint 16 és fél évet raboskodott.

Megállapítható az is, hogy Harangi kivételes képességű személyiség volt. Több, egymáshoz semmiben nem kapcsolódó foglalkozást (kertészet, vendéglátás, elektronika stb.) magas szinten művelt, és még műszaki találmányát is elfogadtatta. Egyes források szerint öt nyelven tudott, kiváló memóriával rendelkezett. Igen tájékozott volt minden aktuális kérdésben.

Önként vállalta a forró helyzeteket a múlt század viharaiban, és a súlyos veszélyek közepette kiváló pókerjátékosnak bizonyult. Megőrizte hidegvérét, és óriási felismerő képességről, leleményességről tett tanúbizonyságot.

„*Rendkívül ravasz és óvatos*" – jellemezte a nyomozója. „*A vádlott az egész eljárás során szóban és írásban feltűnően ügyesen védekezett, a fogházban igen szétágazó hálózatot szervezett saját megmentése érdekében, hamis nyilatkozatot szerkesztett és arra aláírást hamisított, s igen ügyesen tűntette azt fel a bíróság előtt valódiként*" – állapította meg róla a népbíróság.

Külön fejezet szól Wallenbergről. E legendás embermentő élettörténetéről már szinte könyvtárnyi mű jelent meg, anélkül, hogy a Harangi-forrásokat eddig bárki felhasználta volna. Márpedig ezekben az iratokban igen sok adalék található róla és munkatársairól, amelyekkel ki lehet egészíteni a már közzétett információkat. Lehetséges, hogy Wallenberg tragédiájához „hősünk" is hozzájárult. A cionista mozgalom kutatói számára sem megkerülhetőek ezek a dossziék, hiszen számos eddig kevéssé ismert résztvevő tevékenysége található meg bennük.

A most róla megjelent röpke tanulmánykötet egy kis kitérőt is tartalmaz: Harangi Kádár-érában tett jelentéseiről részletesebben írok, mint ahogy ezt a témakör indokolná. Ha már átküzdöttem magam a vaskos, 13 kötetes „Kecskeméti"-dossziékon, ragaszkodtam e betoldáshoz, amelyben a hatvanas évek exnyilasainak világképe – a szuperbesúgó kiváló munkájának eredményeképpen – némileg feltárul.

Eörsi László

Botlatóköveket a Balaton-felvidékre!

A kővágóörsi zsinagóga

Az általam alább felidézendő történetek személyes jellegű. Őshonos budapestiként feleségemmel, Gömöri Judittal 1996-ban vettünk egy kis parasztházat a Balaton-felvidéki Monoszlón, Zánka és Köveskál között. A ház akkor százhúsz éves, igen leromlott állapotú volt. Előttünk a helyi nazarénus hitközség használta imaházként. Nem volt benne víz, villany és fa- vagy kőpadló sem. De mivel a falai vastag, 90 centiméter szélesen rakott terméskőből épültek, az öreg ház így is aránylag stabilan tartotta magát. Akkoriban csekély költséggel rendbehozható, lakhatóvá tehető volt.

Évekig nyaralóként használtuk. Azután, sajnos, a feleségem, aki nagyon megszerette ezt a csendes, természetközeli pici falut, a helyi gyönyörű, erdőszéli temetőbe költözött. Én meg sok évvel később, nyugdíjas korúan végleg a közben összkomfortosított, téliesített házacskába vackoltam be magam. Most is itt írom ezeket a sorokat.

A lassan elöregedő és részben elnéptelenedő faluban egyre több budapesti vett azután házat. De én még jól ismertem és nagyon megkedveltem eredeti szomszédunkat, Birtalan Dezső bácsit, az öreg borászgazdát, aki egyszer-egyszer mesélt a házunk múltjáról, annak egykori lakóiról.

Ő a háború alatt a szomszéd faluból, Köveskálról ide udvarolt, és leventekorából jól emlékezett a szomorú jelenetre, amikor 1944-ben a szegény zsidó boltos nénit és púpos, beteg gyermekét a csendőrök szekérre parancsolták, hogy a tapolcai gettóba vigyék őket. Onnan hamarosan Zalaegerszegre, majd Auschwitzba kerültek, ahol legkésőbb július 8-án meggyilkolták őket.

Hogy ők kik voltak, annak kiderítésében a Washington-ban élő *Bayer Anna* segített.

Élt egyszer egy *Grósz* család Monoszlón: Sándor és felesége, született *Spiegel Szidónia*. Utólag már nehéz kideríteni, hogy hány gyermekük született, de kettő biztosan: *Miksa* és *Irén*. Irén az idők során férjhez ment *Stern Józsefhez* Zalaszentgrótra, s oda is költözött. A házat Miksa örökölte, aki feleségül vette a balatonfüredi születésű *Steiner Arankát*. Egy beteg gyermekük született, aki megérte a holokausztot. Ellentétben apjával, akinek további sorsát nem tudtuk felderíteni. Mint ahogy a gyermek születési idejét és nevét sem sikerült eddig megtudni. Az sem világos, hogy őt is Auschwitzban, az édesanyjával és a nagynénjével egy időben gázosították-e el, avagy netán már út közben, a gettóban vagy a háromnapos szörnyű marhavagon-utazás során pusztult el. Tény azonban, hogy ő a Yad Vashem auschwitzi adatbázisában egyelőre nem szerepel.

Nemigen létezhet manapság szinte egyetlen lélek sem a faluban, aki emlékezne egykori lakó- és embertársainkra, az itteni zsidókra. A hajdani kis zsidótemető nyomait is régen benőtte, visszahódította az erdő, a sírköveket pedig kőművesek, ügyes vállalkozók már régen nyomtalanul szétlopták. A falu főterén álló, a két világháborúban elpusztult hősi halottakra emlékező kis oszlopon sem szerepel egyetlen zsidó név sem. Mondhatni, nyom nélkül tűntek el a faluból az egykor itt élt más vallású emberek.

Ezért is döntöttem úgy tavaly, hogy a korábbi tulajdonosok emlékére botlatókövet állíttatok a házam előtti járdaszakaszra, s ehhez az idén megszereztem a helyi önkormányzat beleegyezését is. Valamiféle mozgalmat is szeretnék indítani, amelynek célja, hogy próbáljuk meg, ha úgy tetszik, kollektívan, faluszinten is felidézni, kik is laktak itt velünk egy vagy két évszázadon keresztül, s kik tűntek el szinte teljesen nyom nélkül 1944 májusában közülünk, és miért.

Tény, hogy a környéken valami megmozdult. Tavaly kilenc botlatókövet helyeztek el Tapolcán, ahol a polgárosodás motorjai a helyi zsidó

borászok és borkereskedők voltak. A túlélők leszármazottai és a helyi lokálpatrióták minden évben egyszer megemlékeznek róluk. Renoválták a helyi ó-zsinagógát is.

Tavaly ősszel egy barátommal én is részt vettem egy bensőséges hanuka-ünnepségen a szomszédos Kővágóörsön.

Az idén október 12-én pedig Balatonfüreden megrendezték a 11. Balatoni Helytörténeti Találkozót, ahol előadások hangzottak el a Balaton környéki települések egykori zsidó lakóiról és szomorú végükről.

Most lényegében mások, lelkes helytörténészek anyagaiból merítve próbáltam összeszedni az életükből-halálukból néhány epizódot, miközben saját kis falum története a mai napig homályos előttem.

Iván Katalin köveskáli lelkes helytörténeti amatőr kutató is felszólalt a már említett Balaton-történeti konferencián. Erről videofelvétel is készült, amelyet nemrég Olti Ferenc, a Zsidó Hírességek Háza igazgatója elküldött nekem. Ebből idézek most, felvillantva Kati néni szimpatikus személyiségét is.

„Kisgyermek voltam – meséli –, amikor édesanyámat a sárga csillagról és egyebekről kérdeztem, de ő csak annyit tudott mondani, hogy nincs ezekre magyarázat. Én ezen túl akartam lépni. Úgy gondoltam, hogy le kell faragnom valamennyit abból a gyalázatból, ami ezeket az embereket, akik valaha közöttünk éltek, ártatlanul érte. Én azt tartom feladatomnak, hogy valamennyit, amennyit tudok, segítsek megőrizni az ő emlékükből.

Kővágóörsön van egy zsinagóga, ami a kétszázadik évfordulójához közeledik. Hosszú évekig méltatlan állapotban volt, termelőszövetkezeti meg Áfész-raktárként működött. Sajnos, a rabbiház is arra a sorsra jutott, hogy lebontották. A felújítására, renoválására három budapesti fiatalember létrehozott egy alapítványt. Van egy internetes oldaluk és egy facebook nyilvános csoportjuk is.

Mi egy kis község vagyunk. Valamikor Révfülöp szőlőhegye volt ez a település.

A kővágóörsi zsidó közösségről a mai napig a hetvenes-nyolcvanas korosztály még élő tagjai szeretettel beszélnek, mert nagy egyetértésben éltek. A zsidók és a keresztények nálunk egymástól is vettek át szokásokat. Tehát a mai napig *jó emberként*, jó kővágóörsiként emlékeznek nálunk a zsidókra.

Kővágóörsről nyolcvankét embert hurcoltak el 1944-ben, előbb a tapolcai gettóba, majd a zalaegerszegi téglagyárba, s onnan Auschwitzba. Eleinte úgy tudtuk, hogy az elhurcoltak közül csak ketten tértek vissza, *egy Láng Ignác* nevű hentes és mészáros, valamint Stern Sándor, aki munkaszolgálatos volt. Azután kiderült, hogy van egy harmadik túlélő is, *Sternberger Erzsébet*, akit a kővágóörsiek csak *Brandl* Bözsinek emlegettek, mert a szülei korán elhaltak, és az apai nagyszüleihez került, a Brandl szódás családhoz.

És ami még érdekes, az az, hogy Sternberger Erzsébet Stern Sándorral, tehát egy másik visszatérővel kötött házasságot. A gyermekeik most már hetven és nyolcvan közöttiek, *Stern Miklós* szűcs Keszthelyen él, illetve *Julika*, a testvére Budapesten.

A Julikának a facebookon megosztott írásaiból összeszerkesztettem egy kis visszaemlékezést az ő megélt gyerekkori élményeiből, a kővágóörsi emlékeiből, amit a mi kis kiadványunkban azután közreadtunk.

Ami még fontos lehet azoknak, akik ezt a környéket ismerik, az az, hogy Stern Sándor a hazatérése után kitanulta a szódás mesterséget, és a ma Theodora néven elhíresült kékkúti üzemnek a háború utáni első üzemvezetője volt. És amikor már jól ment a cég, akkor találtak helyette mást. Utána költözött el Keszthelyre."

A másik, a konferencián is valamivel részletesebben tárgyalt község a Monoszlóhoz legközelebb eső *Zánka*, amelynek valaha élt zsidó lakosairól *György Péter János* tanár úr beszélt, aki maga is idős helytörténész, *Poór Ferenc* összegyűjtött, ám ma még kiadatlanul aszalódó anyagára támaszkodott. Én most György ismertetéséből idézek:

„Ha Zánkán vagyunk, és a falu főterén járunk, látunk ott egy csodálatos nagy homokkőből készült emlékművet, a második világháború hőseinek és áldozatainak emlékművét, amelyen 29 név szerepel, és közöttük hét zsidó áldozaté is.

Bizton állíthatom, hogy alig van már Zánkán, talán csak egy-két ember, aki valamilyen módon hallott ezekről az emberekről. Már nem él senki, aki őket személyesen ismerhette volna. Néhányan lehetnek esetleg, akik valaha a nagyszülőktől hallottak róluk.

Tehát Zánkáról a zsidó sors és a zsidó kultúra teljesen kihalt. Utánunk már nem nagyon lesz senki, aki tudni fog róluk valamit is.

Zánkán 1827-ben jelentek meg először az ortodox zsidók. Hosszú ideig csupán alig több mint tucatnyi, úgy tizenöt-húsz fős volt a létszámuk. Azonban 1941-re, amikor a népszámlálás történt, akkor az 587 zánkai lakosból már csak kilenc zsidót vettek számba. Közülük kerültek fel heten az emléktáblára. Most róluk szeretnék megemlékezni, az ő sorsukról mondanék néhány dolgot.

A zánkai zsidók hivatalosan a szentantalfai körzethez tartoztak. Ott volt a temetőjük is. Néhány éve budapesti gimnazisták kitisztították az ottani zsidó temetőt, amely látogatható. A futballpálya fölött van, és elég sok szép sírkő megmaradt benne.

A zánkai zsidók rabbija viszont nem Antalfán, hanem Kővágóörsön volt, az akkori hatalmas nagy zsinagógában. Így hát, feltételezem, hogy ők is odajártak templomba.

Két családról van szó, a *Grósz* és a *Neu* családról. A zánkai Grószok közül az 1873-ban született Vilmos az, aki megérte ezeket az időket. Ő kereskedő lett, a falu központjában álló házában sikeres szatócsboltot tartott fenn, majd 1915-ben a házát eladta a református egyházközségnek. Manapság is ebben az épületben lakik a református tiszteletes.

Utána *Vilmos* felépített magának egy másik épületet, amelyben szatócsboltot és később kóser mészárszéket nyitott. Grósz Vilmosnak *Schiff Gizellával* kötött házasságából négy gyermeke született.

Vadnay Rudolf földbirtokos, 1848-as hős uradalmi tiszttartója a zsidó Neu József volt, aki az 1897-es gazdakimutatásban már haszonbérlőként szerepel. Ő főképp Rudolf fiának, Bélának a zánkai birtokán gazdálkodott, összesen 395 katasztrális holdon. Legvégül pedig megvette ezt a birtokot.

Poór Ferenc, nyilván a helyi lakosoktól úgy tudja, hogy Neu Sámuel (Soma) a 20. század első felének helyben irigyelt és talán némileg rossz szemmel nézett, nemszeretem zánkai nagybirtokosa volt. Ehhez hozzájárulhatott az is, hogy Zánka kis község, beszélnek az emberek ezt is, azt is. Elterjedt tehát az a hír, hogy a Neu-család úgy jutott hozzá a Vadnay-birtokhoz, hogy József először tiszttartó volt, és nem volt teljesen tisztakezű. Igaz vagy nem igaz, nem tudhatjuk, de ez a pletyka. Ezért történhetett, hogy a zánkaiak, ellentétben a másik családdal, őket nem szerették.

Mindazonáltal az 1867-es emancipációs törvény alapján a zánkai zsidóság viszonylagos nyugalomban és békében élhetett, tevékenykedett és fejlődhetett a községben.

Noha a zánkai zsidó lakosok száma csekély volt, arányuk jóval alatta maradt az országos átlagnak, mind a kereskedelemben, mind a földművelésben számottevő részük volt. Jó viszonyra törekedtek a lakossággal, az ottani protestáns hívőkkel. A zánkai zsidóság békésen élt, senkinek nem ártott.

Ráadásul a Grósz-féle szatócsboltban gyakran kamat nélküli hitelre adtak árufféleségeket a helyi szegény embereknek. Őket, ezt a bizonyos Grósz családot, ezért is itt kifejezetten szerették.

A két világháború közötti időszakban a zsidóság megváltozott helyzetbe került Magyarországon. Az Ébredő Magyarok Egyesülete a zánkaiakat is megmételyezte a „*Magyarország a keresztény magyaroké*" elmélettel. A politikusok zsidóellenes megnyilatkozásai a földművelő lakosság körében termékeny talajra hullottak. 1938-ban egy provokációra is sor került: kővel bedobták Neu Soma házának utcai ablakát.

A járásban megjelenő *Tapolca és vidéke* hetilapban 1938-tól kezdve folyt a nyíltabb uszítás a zsidóság ellen. A lap a zsidókat vádolta a tej és a bor hamisításával, szerintük ők voltak a liszt-, zsír- és más élelmiszerdrágítók, a feketepiac irányítói, minden gazdasági baj okozói. A kikeresztelkedett zsidókat a lap kipellengérezte, keresztlevél-panamistáknak bélyegezte.

A munkaszolgálat intézményének bevezetése a Grósz családban nem Auschwitz egyetlen alternatívájaként vált a zsidók menedékévé, hanem többnyire csupán a halál egy másik formáját jelentette. Így vált áldozattá Grósz József, aki a szerbiai Borban volt munkaszolgálatos – mint a költő Radnóti Miklós is. És talán ugyanazzal a transzporttal érkezett vissza ő is Magyarországra. Egy falusi ismerősük Szentkirályszabadján még felismerte a menetben – de ez volt az utolsó hír róla.

Grósz Endre a doni katasztrófa áldozata lett. Testvére, *Géza* munkaszolgálatosként 1942-ben Kijevben tüdőgyulladást kapott. Ott leszerelték, 1943-tól azonban ismét behívták a kőszegi munkaszolgálatos zászlóaljhoz, ahonnan Galíciába került, majd ott hadifogság-

Monoszló, a szerző a házában

ba esett. Arhangelszkben tartották fogva, ahol papírgyárban, majd építkezéseken dolgoztatták. Szívós természetének köszönhetően életben maradt, és 1948 májusában hazatérhetett. Ezután eladta zánkai örökségét, majd Kapolcson lett párttitkár, 1954 és 73 között pedig tanácselnök. Ott élt 1991-ben bekövetkezett haláláig. Kapolcs megbecsült és tisztelt vezetője volt.

Néhány szó *Krausz Imréről*, Grósz Erzsébet férjéről. Ő megszökött a munkaszolgálatból, de elfogták és Auschwitz III-ba, a monowitzi munkatáborba szállították. A szovjet csapatok közeledtével ezt a tábort evakuálták, és mintegy 60 kilométernyi gyalogmenet után Liditzbe, a mai Lidicébe érkeztek. Hamarosan innen is megkísérelték a továbbszállításukat Németország belseje felé. A szovjet csapatok közeledése miatt azonban a vonatszerelvényt még az indulásuk előtt kiürítették, és a deportáltakat a közeli erdőbe vitték. Krausz Imre innen szökött meg ismét, és a szovjetek által már felszabadított területeken gyalogosan, kalandos úton tért vissza Zánkára. Tisztességben, nyugalomban öregedett meg a faluban, ahol 1975-ben hunyt el. Ő túlélte a vészkorszakot, de hozzátartozói, anyósa, felesége és kislánya, *a négyéves Mária Judit* Auschwitzban lelték halálukat.

Auschwitzban ölték meg *Neu Sománét* is, akit a zsidótörvények értelmében korábban az összes földbirtokaitól megfosztottak.

És befejezésül, ha már vettem a bátorságot, még egy szégyenletes dolgot megemlítenék.

Annak ellenére, hogy a zánkai zsidósággal kapcsolatban találkozhattunk az együttérzés és segíteni akarás gyér megnyilvánulásaival, egy alantas árulás is előfordult. Neu Soma és Krausz Hermina fia, a Zánkán nevelkedett *Imre*, keszthelyi kereskedő megszökött a munkaszolgálatból, és Zánkán igyekezett elrejtőzni. *Hatos Józsefék* fogadták be a várhegyi, külterületi présházukba, és ott rejtegették. Csakhogy Hatosné nem tudott titkot tartani, s egyszer kikottyantotta a dolgot *Hujder* Józsefné előtt, aki azonnal feljelentést tett a helyi nyilas pártszolgálatnál. 1945. február 24-én a tábori csendőrök elfogták Neu Imrét és Balatonfüredre hurcolták. A balatonfüredi állomáson sikerült ismét megszöknie, de üldözés közben, 25-én reggel a Laki-dűlőben agyonlőtték.

Birtalan Dezső és a cikk szerzője

A helyzet az, hogy Poór Ferencnek volt bátorsága leírni ezt a két nevet. Azét, aki a titkot elkottyantotta, és azét, aki feladta a bujkáló zsidó katonaszökevényt. Őket Zánkán ismerik. Most, hogy készültem erre az előadásra, beszélgettem ott az egyik olyan emberrel a három közül, aki még egyáltalán emlékszik ezekre az időkre. Ő is elmesélte nekem ezt a történetet, de nevek nélkül. Mondta, hogy az emberek beszélnek Zánkán bizonyos dolgokról, de annyira szégyellik, hogy neveket, ha megölik őket, akkor sem mondanak.

(…) Tapolca gazdaság- és kultúrtörténetéből is tudjuk, hogy az együttélés a magyarság hasznára vált, és óriási veszteség nekünk is, hogy ők eltűntek az életünkből. Ez az ország is előbbre tartana, ha ez nem történik meg. A lényeg az, hogy róluk mindenképpen meg kell emlékeznünk. Ha másképp nem, akkor az írástudóknak kell rögzíteniük ezeket a dolgokat."

Ezt mondta György Péter János tanár úr az októberi balatonfüredi konferencián, és én is ehhez próbálom tartani magam. A botlatókövekkel sincs semmi más célom. Csak emlékezni és másokat, a körülöttünk élőket is emlékeztetni arra, ami történt, ami nem csak, hogy tragédia, mondhatni nemzeti tragédia volt, hanem súlyos bűn is.

Azt hiszem, hogy jó lenne, ha a kedves bebíró, Budapestről erre a környékre elszármazott nyaralóbirtokos társaim is körülnéznének a maguk háza táján, hátha találnak ott megőrzésre méltó emléket.

Tardos János

Bornyász Róza

Szigeten a cigányok három utcasorban laktak. Cigányvégnek nevezték a helyet. Magyarul beszéltek, javarészt mesteremberek voltak, és élt ott néhány cigányzenész is, akiknek az élete sokkal, de sokkal jobb volt a többiekénél. A mesterek hajnalban keltek, mentek dolgozni, köszörültek vagy péksegédként igyekeztek a pékségbe. Volt, aki a sóbányába járt, és akadtak, akik csak otthon dolgoztak és foldozták a fazekakat, lábosokat, ha nem gyalogolták körbe a településeket. És ott éltek a muzsikusok, akik akkor tértek haza a hangszereikkel, amikor a többiek munkába indultak. Kicsit pityókásan, boldogan vagy boldogtalanul, attól függően, mit, kivel és mennyit ittak. Hátukon vagy hónuk alatt a hangszereikkel beszélgettek, néha meg-megálltak, halkan dudorászva, csak, hogy „jatijatitam", és ilyenkor úgy gesztikuláltak a kezükkel, mintha hangszer lenne benne, majd a másik zenész is rákezdte, hogy „jatata", és már mutatta is a kisbőgőt a levegőben, hogy hogyan is muzsikálja ezt a dallamot. Ilyen muzsikus lánya volt *Bornyász* Róza is. Róza valószínűleg már öregen született, mert mindenki így emlékszik rá, vékony, alacsony asszony. A mendemondák arról szóltak, hogy hadiözvegy volt az első világháborúban, majd a két háború között újra férjhez ment, és boldogan élt volna a második urával, de vörös lett a férfi és letartóztatták. Azt mondták, hogy eltűnt a börtönben. Nehezen, de a második háborúra is talált egy férjet. Őt is elvitték a katonák.

Róza furcsa asszonynak tünt. Rá még én is emlékszem. Lehetett úgy hetvenéves, amikor láttam. Töpörödött asszony, de a szeme, a szeme fantasztikus! Égett az arcában. Ha valakire ránézett, elhitette, hogy még mindig fiatal, hogy vonzó. Gyermekkoromban jártam arra, a hatvanas évek végén találkoztam vele, és azóta is sokat gondolok arra a disszonanciára, ami a teste és a kisugárzása közt volt. A szeme élt, kissé bohókásan, mert annyira nem illett a testébe. Cigit tartott a kezében és mély, rekedt hangon beszélt. A történetek azt mondták, hogy minden ura úgy hagyta el, hogy abba ő belehalt. Sokszor lett szerelmes, bár nem volt benne szerencséje. Nem úgy, mint a kártyával. Ágnes azt mesélte, hogy a mindennapi betevőjét gyakran kártyán kereste meg, így hát, házában sokszor voltak kártyapartik.

Lógott a szájában a cigaretta, kis, felespohár a jobb keze mellett, így tartotta a lapjait. A szemét zavarta a füst. Egyszerre szívta és fújta. Abban az időben a cigányzenészek asszonyai nem ihattak. Persze, voltak nagy mulatságok, amikor az emberek elmentek muzsikálni, de így, leplezetlenül? Róza nem foglalkozott a szokásokkal. Miért is foglalkozott volna? Ugyan hol volt olyan szokás, hogy neki minden urát el kellett veszítenie? Ugyan ki írta meg azt, hogy neki kártyából és némi özvegyi járadékból kelljen eltartania magát? Egyik urától sem volt gyereke, nem volt idő rá, hiszen a **történelem** úgy vitte el őket, mint a forgószél a papírdarabokat.

Róza hangja rekedten szólt, a cigaretta állandóan a kezében. Vékony alkatát egy turbánnal erősítette, amit egy gyapjú sálból tekert a fejére. Ezt viselte télen, nyáron.

Durvává mosott köntösét férfi övvel fogta magán össze, cipője egyik fele nagyobb volt, mint a másik - „tudja a Mária, hogy sikerült így összeszednie". Bokáján a férfi zokni lazán lifegett.

Róza nem sokat evett, napközben néha ivott egy kis teát a cigije mellé némi pirítóssal, így várta az estét. Aztán jöttek az emberek, és neki koncentrálnia kellett.

Kellett a másnapi ennivalóra, a teafű árára, a lámpára, a melegre és a koszorúkra is, amit nem tudott az uraira vinni, hiszen soha nem tudta meg, melyiket hol vitte el a halál, de azt érezte a szívében, hogy nincsenek már. Idegen sírokra rakta hetente az összekártyázott virágokat. Nem bánta, mindegyiket szerette és mindegyiket megszenvedte.

Napközben csendben élt, nem sok zaj jött felőle. Estére készítette magát. Nyitott szájjal köhögött, ha valaki kérdezett tőle valamit, barátságtalanul válaszolt. Nem mondhatni, hogy kellemes jelenség volt. Estére megigazította a turbánját, gyűrűt húzott a középső ujjára - valami furcsa zöldkövest, így várta a férfiakat éjszaka. Csendben maradt, úgy kártyázott, csak a legfontosabb szavakat mondta. „Még lapot, kiléptem, megvagyok." Ilyeneket.

A többi asszony értetlenül nézte, hiszen a kártyázás nem számított divatos dolognak a köreikben. Beszéltek főzésről, gyerekek neveléséről vagy az uruk ingének vasalásáról. De ezekről Róza nem tudott mondani semmit. Mindenkit elveszített, aki szerelemmel tarthatta volna ezen a világon az asszonyi létben. Rájött, hogy férfinak lenni mégis könnyebb, hiszen az asszonyokat nem viszi el a front. Ők maradnak az életben, ha élet ez. Hát, lélekben férfi lett.

De ha vége lett a partinak, kiitta az utolsó kupica pálinkát az üvegből és énekelni kezdett.

Hallottam a hangját Szigeten egy mulatságban. A fura

sál lebegett a fején, ami összefogta azt a néhány szál haját, ami élettelenül lógott az arca körül. Ottóka zongorázott, aki szinte gyerek volt még. Róza letette a poharát a zongorára, majd ránézett a gyerekre és halkan, lassan énekelni kezdte: „Ez lett a vesztünk, mind a kettőnk veszte…”. Ottóka tudta, hogy jobb, ha muzsikál, mert Róza mulat. Ilyenkor nem csak az volt a különleges, hogy pénzt kapott tőle, az amúgy igen fösvény, mogorva asszonytól, de az is, ahogyan énekelt. Megfiatalodott az arca. Nevetett, mutogatta alig látható fogait. Mindenkit meghökkentett a fura látvány. A mozgása, a tekintete, a kézmozdulatai arról szóltak, hogy valaha nő volt, szerelmes asszony, és ez a tűz nem foglalkozik az évekkel. A tűz él benne, vágyja a szerelmet, emlékszik arra, amikor asszonya volt a férfiaknak. Elhittem. Láttam Rózát, Bornyász Rózát sok foggal, kemény mellekkel, egyenes háttal és kerek csípővel. Egy dolgot nem kellett elképzelnem. A szemét. Az élt. Nevetett, kacsintott, kacér volt. Nem volt kínos és mulatságos sem. Igazi volt. Amikor énekelt, asszony volt és a szeme égett. Ahogyan a szén a kályhában. Talán pillanatok múlva vége, de abban a pillanatban perzselt és azt üzente: Élek, mert élni jó!

Hága Antónia

Rajz: Pápai Gábor

Emlékforgácsaim

Lehet-e leszbikus egy hű pártember?

1950-ig vagy talán inkább 1951-ig nyúlik vissza ez az emlékem. Édesanyám – mondhatnám, szegénykém, mert utálta ezt a munkát – ekkortájt kontírozó könyvelőként dolgozott egy építőipari cégnél. Jó messzire újlipótvárosi, Pozsonyi úti lakásunktól, a Soroksári útra járt ki naponta, szombaton is, mert akkor még nagyon messze a jövőben rejtezett a szabad szombat. Szegénykém, mondom, hiszen ő egy előkelő, nagynevű család tagja volt. Igaz, zsidók voltak, emiatt pedig mi is a derék magyar honfitársaink által kiraboltak és halálraítéltek közé vettettünk, és csak szerencsével éltük túl a szörnyű megpróbáltatásokat. És szegénykém, mert ő, az istenadta iparművész, remek egykori társasági szereplő, szívből utálta a könyvelést. De hát élni kellett, eltartani saját magát, emellett engem, a gimnazista lányát meg az édesanyját. Sőt, még mostohaapámat, Lajost is, akit B-listáztak, vagyis kidobtak az állásából és még nem talált újat.

Tehát, robotolt az Építőgép-szerelő Vállalatnál, már nem emlékszem, hogy került oda. Csak a könyvelési tanfolyam dereng fel előttem, mert én készítettem fel Anyut a számára (de nekem is) meglehetősen szörnyűnek érzett tárgyakból a vizsgára. Neki, de még nekem is a könyvelés olyasféle teher volt, mint egy filosznak a matematika… Nem is értem, miért választotta Anyu ezt a pályát, de már nincs kitől megtudnom a választ. A fizetése, ahogy mondani szokták, az éhenhaláshoz sok, az életben maradáshoz kevés volt, ám mégis, a munka után vállalt varrásokból meg az általam hazahozott pénzből (délutánonként buta és lusta gyerekeket tanítottam-korrepetáltam elég jó pénzért) már megéltünk. Ráadásul a munkahelye nem volt rossz, mert egy szép világos szobában ketten dolgoztak: Anyu és Rózsi. A könyvelő-munkatársnő történetesen szintén zsidó volt, Anyuval hasonló korú, tehát harmincas évei vége felé járt. Rózsi is valahogy túlélte a vészidőket, de özvegyen maradt, gyerek nélkül. Jó humorú, okos nő volt, kijöttek egymással.

Hanem a főnökség! A fő-fő hatalmat – természetesen, a szovjet hátterű Rákosi-időkben – a párttitkár tartotta a kezében. Végtelenül gonosz alak volt, gyűlölte, üldözte az értelmiségieket, márpedig elég sok dolgozott ott, főleg mérnökök, mindenki rettegett tőle, beleértve az igazgatót is. Csakhogy! Közbelépett a deus ex machina! Egy új, középkorú mérnök lépett be a vállalathoz, aki történetesen párttag is volt. Az első taggyűlésen szembe találkozott a párttitkárral. És felkiáltott: Úristen, de hát, ez az ember volt a mi végtelenül kegyetlen, nyilas katonai elöljárónk! Hétfőn már új párttitkár jelent meg a cégnél. (A fiatalabbaknak talán meglepő, hogy a kommunista pártban nyilas ember tag, sőt vezető lehetett? Igen, nagyon sok nyilas lépett be ide a felszabadulás után. Észrevették ezt számosan, és felrótták magának Rákosinak is. Aki, szellemes ember lévén, állítólag így replikázott: nézzétek, ez egy kis ország, ennek csak egy csőcseléke van.)

De nemcsak a lebukott párttitkár teremtett félelmet az alattvalókban. Akkoriban a személyzetis is nagyon nagy hatalom volt egy vállalat életében. (Ámbár, vegyük észre, hogy nemcsak abban az eltűnt világban volt így. Ma is sok tekintetben hasonló, bár talán némileg szelídített hatalommal jár ez a poszt, csak éppen mostanság human resources manager a hivatalának neve. Ez pedig sokkal szebben hangzik.)

Anyu vállalatánál K.né volt ez a nagyhatalom. (Nem írom ki a teljes nevét, bár érdekes, hogy miközben állandóan küzdök a nevek felejtésével, az övé megmaradt bennem. Ám, meglehet, él e néven a fia, esetleg unokái, minek ismerjen rá bárki, ki volt az anyjuk/nagyanyjuk.) K.né, ez a simára vágott, rövid hajú, középkorú nő mindig szigorú szürke kosztümben, magasan zárt, keményített blúzban járt, ami olyannak tűnt, mintha jótékonysági csomagból kapta volna. Fiatal korában, a Horthy-rendszerben házicselédként szolgált egy jómódú polgárcsaládnál. Aztán – Istenem, olyan jól ismert sztori! – megesett, vagy az úrtól, vagy a fiától. És az is jól ismert, hogy szép kis hozománnyal hozzáadták a házmesterhez, K. úrhoz. De a fiatal nőben, talán Ágnes volt a neve (?), kemény gyűlölet munkálkodott, olyannyira, hogy belépett az akkor illegális kommunista pártba. Így, ennek jutalmául is, lett belőle a felszabadulás után, a Rákosi-korszakban egy viszonylag nagy fővárosi vállalatnál vezető munkatárs, abból is a hatalom kemény végrehajtó-képviselője, vagyis személyzeti vezető. Ő is gyűlölte az értelmiségi munkatársakat, a „polgári csökevényeket", irgalmatlanul bánt el azzal, akivel csak lehetett.

Jellemző epizód, ahogyan Anyuval és Rózsival járt el. Bizony, tartottak tőle. Aztán ősszel, éppen a legnagyobb zsidó ünnep, a Jom Kippur napján, amikor a zsidó emberek egész nap teljes mértékben böjtölnek, még vizet sem isznak, beállított K.né a két könyvelő nőhöz, kedvesen mosolyogva, kezében kis csomaggal. Meglepetést hozott nekik! Kicsomagolta a kis batyut, és mi került elő belőle? Egy szép darab, nem is kicsi, legalább félkilós szalonna, hozzá finom puha fehér kenyér. Hozta, hogy együtt egyenek egy pár jó falatot! Nagy kincs volt ám, ekkor fél kilónyi szalonna! És hozta ezt a két zsidó nőnek (nyilván jól ismerte az adataikat), méghozzá a legnagyobb, böjtös zsidó ünnepen! Csakhogy a trükk nem vált be, mert a két vidám könyvelő nagy öröm-

mel látott neki a szinte hihetetlen ajándéknak. Tragikus, amiért egyikük sem volt vallásos, mert ha korábban azok is lettek volna, a holokauszt igencsak keményen-gonoszul elvette tőlük ezt az érzést. Nagyon megköszönték, különösen, hogy K.né jóságosan otthagyta nekik a szép nagy darab maradékot is.

De ez a gonoszság! Szalonnát vinni zsidóknak, és ráadásul a nagyböjtjük napján! Nyilván nem K.nénak jutott eszébe, megkaphatta a központból az akkor roppantul értékes ajándékot, a szalonnát. De ő boldogan végrehajtotta a talán „fentről" jött ukázt, lejátszva a középkort idéző próbát.

Igen ám, csakhogy az ő életében is megjelent a deus ex machina! K.né zárkózott, nem barátkozó, befelé tekintő ember volt. Mégis barátkozott egy munkatársnővel, egy titkárnővel. Ibolya is középkorú nő volt, elvált, gyerektelen asszony, az a fajta, akit „töltött galambnak" becéznek. Egy idő után össze is költöztek, ezt utólag tudták meg a dolgozók. Aztán valakik ezt kiszaglászták, volt K.nénak gyűlölője elég sok. Feljelentették a pártban (bocs, a Pártban, nagy betűkkel!). Titkos vizsgálat következett, és bebizonyosodott, hogy ezek bűnös módon együtt élnek, vagyis „buzik". (Vagy lehet, hogy a buzi csak a férfiakat jelölte? Meglehet, a leszbikusokat talán más undok szóval illették.) Párttaggyűlésen tárták fel a szörnyű bűnt. Valami nagy ember jött el a felső vezetőségből, hogy drámai erővel leleplezze a szerencsétlent. Szegény K.nét ott helyben kizárták a pártból, és egyúttal mindkettőjüket ki is rúgták a vállalattól.

Ma már nem gyűlölöm, inkább fáj a szívem ezért a tragikus sorsért.

Szentgyörgyi Zsuzsa

Rajz: Pápai Gábor

A zsidók, akik senkinek sem kellettek

Hogyan dobálták át a menekülteket a balti országok egymásnak

1939. szeptember 3-án éjjel az észtországi Saaremaa szigetének egyik körzeti rendőre furcsa telefonhívásra ébredt. A bejelentő arról adott tájékoztatást, hogy a postatelepről németek egy csoportja, melynek tagjai röviddel azelőtt szálltak ki a parton egy motorcsónakból, két autót rendelt. A csónak érkezését a határőrség nem észlelte, mert motorját leállítva siklott a partra. Amint az utasok elhagyták a hajót, a jármű megfordult és eltűnt a nyílt vízen.

Amikor az álmából riasztott rendőr a határőrkörzet parancsnokával a helyszínre érkezett, tizenegy külföldit talált a telepen, kilenc férfit, egy nőt és egy lánygyermeket. Elmondták, hogy eredetileg tizenhatan voltak, ezt követően a hatóságok rövid kutatás után az országúton rábukkantak a hiányzó öt személyre. Az észt államhatárt illegálisan átlépőket őrizetbe vették és a kuressaarei börtönbe szállították. A kihallgatások során kiderült, hogy a szigeten partra tett emberek zsidó menekültek voltak. Fogalmuk sem volt arról, hova kerültek. E zsidók közül hatnak volt német útlevele, hatan pedig a hajdani Csehszlovákia polgárai voltak. A többi menekült Nansen-útlevéllel (menekült útlevél) vagy más okmánnyal rendelkezett.

Evian – a menekültügy csúfos kudarca

A második világháború előtt nagyjából 150 000 zsidó menekült el Németországból az üldöztetés és a pogromok miatt. Amikor 1938 márciusában a náci Németország annektálta a szomszédos Ausztriát, további mintegy 185 000 zsidó kezdte keresni a menekülés, a túlélés lehetőségét. Sokan próbáltak az Egyesült Államokba menni, de megtagadták tőlük a vízumot.

Az amerikaiak széles körében elterjedt az a nézet, hogy a menekültek elveszik a munkájukat, és kimerítik a jóléti állam pénzügyi lehetőségeit. A befogadottak számát korlátozták, és a megváltozott európai helyzet ellenére sem módosított az USA az 1924-ben megállapított bevándorlási kvótán. Még Franklin D. Roosevelt elnök sem tudta meggyőzni a választópolgárokat, ezért 1938 nyarán nemzetközi konferenciát hívott össze, hogy megoldást találjanak a német és osztrák menekültek problémájára. Eredetileg Svájcba hívta volna össze a tanácskozást, de ezt a svájciak visszautasították, attól tartva, hogy az ilyen kérdéskört megvitató ülés rossz hatással lehet a Németországgal fenntartott kapcsolataikra, ezért a küldöttek a Genfi-tó túlsó oldalán található, franciaországi Evian-les-Bainsben találkoztak. Svájc amiatt is aggódott, hogy a menekültek átmeneti befogadó országává kell válnia, ha ott tartják a megbeszélést. Meg akarták akadályozni, hogy a menekültek az elosztásukig, továbbszállításukig ott tartózkodjanak, csak a menekültek esetleges átutazásához járultak hozzá. Svájc közölte a világgal: „Boot ist voll!" (A csónak megtelt!) Adolf Hitler a konferencia hírére kijelentette, hogy ha a többi nemzet megegyezik abban, hogy befogadja a németországi zsidókat, segít nekik elhagyni a náci országot.

Bár a konferencia Roosevelt kezdeményezése volt, az Egyesült Államok nem küldött magas rangú kormányzati tisztviselőt, az elnököt barátja, Myron C. Taylor üzletember képviselte. A balti országok, Finnország, Lengyelország és több más európai ország nem is vett részt a konferencián.

A tanácskozás kilenc nap után eredmény nélkül ért véget. A zsidó menekültekkel együttéreztek ugyan, de szó sem volt arról, hogy segítsenek nekik, inkább kifogásokat kerestek, hogyan mondjanak nemet. Fél évvel később az amerikai szenátus nem is támogatta Robert F. Wagner szenátor javaslatát, hogy két éven belül 20 ezer zsidó gyereket fogadjanak be Németországból a kvóta felett, mert az, úgymond, rontaná az amerikai gyerekek helyzetét. Az Egyesült Államokhoz hasonlóan más országok is attól tartottak, hogy a menekültek gazdasági nehézségeket okoznak, és nem akartak enyhíteni a bevándorlási korlátozásokon. Csak az apró Dominikai Köztársaság jelentette ki, hogy hajlandó több menekültet befogadni.

Míg az 1930-as évek első felében brit fennhatóság alatt lévő Palesztinában letelepedhettek a zsidók, az 1936-os arab zavargások után a brit politika megváltozott a Közel-Keleten. 1939 tavaszán a brit kormány szigorú korlátozásokat vezetett be a Palesztinába irányuló zsidó bevándorlással szemben, ami viszont az illegális migráció megugrását okozta. Az okmányokkal nem rendelkező menekültek közül sokakat letartóztattak és táborokba

Orosz veterán szovjet emlékmű képével Tallinban

szállítottak.

A tanácskozás végkimenetelével – amely hivatalosan el sem ítélte a náci Németországot a zsidókkal szembeni bánásmódért: a zaklatásokért, az erőszakos támadásokért és az állampolgárságuk elvételéért, amelylyel hontalan menekültekké tette őket – csak a náci Németország lehetett elégedett. Szerintük meglehetősen megdöbbentő volt más országok bírálatát hallani arról, hogy a németek hogyan bánnak a zsidókkal, miközben kritikusaik egyike sem akarta az ajtót kitárni előttük, hiába kínálták fel a lehetőséget. Valójában ez a foghíjas konferencia újból megygyőzte a nácikat a nyugati országok gyengeségéről – alig néhány hónappal később Nagy-Britannia és Franciaország engedett a német követeléseknek Münchenben, Csehszlovákiának pedig át kellett adnia a Szudéta-vidéket Németországnak.

Evian azt is megmutatta a náciknak, hogy azt csinálhatnak a zsidókkal, amit akarnak. Néhány hónappal később, 1938 novemberében pusztított a hírhedt Kristályéjszaka. Bár az újságok világszerte írtak róla, nem történt semmi – az ajtók továbbra is zárva maradtak a zsidó menekültek előtt. A holokauszt bekövetkeztében kétségtelenül szerepet játszott az eviani konferencia menekültekkel szembeni, az egész világ előtt tanúsított közömbössége.

Minden ajtó zárva Észtországban is

A partra vetett zsidók kihallgatása során kiderült, hogy hosszú út áll a menekültek mögött. Például Heinrich Israel Soberskit kiutasították Bécsből, mert zsidó volt. Lengyelországba ment, ott viszont nem kapott tartózkodási engedélyt. A többiekhez hasonlóan ő is tovább akart utazni Angliába, de nem sikerült vízumot szereznie. Ezért Lengyelországból Rigába távozott, és onnan Valkán keresztül titokban átlépte Észtország határát.

Az Észtországba érkező zsidók azt hitték, hogy Tallinnban létezik egy segélyszervezet, amely segíti őket a továbbutazásban. Persze nem volt semmi ilyesmi, de az ottani zsidók nem hagyták a bajban sorstársaikat. A menekültek számára motorcsónakot szereztek be, amely augusztus 27-én éjjel a piritai strandról Svédországba szállította őket. Stockholmból Norvégián keresztül akartak eljutni egy londoni gyűjtőtáborba. Mivel a csehszlovák útlevelük elvesztette érvényességét, amikor a németek leigázták az országot, többé nem kaphattak bele vízumot, és nem léphették át legálisan a határokat – mondta Ernst Jakobovicz.

A kihallgatás során megemlítették segítőiket, de a nevüket nem árulták el. „Tallinnban segítséget kaptunk egyik-másik zsidótól, és nem akarjuk feladni őket" - mondta Ferdinand Kohn, egy bécsi zsidó. Felesége, Franziska hozzátette: „Véletlenül találkoztunk egy zsidó hölggyel Tallinnban. Elmagyaráztuk neki, hogy menekültek vagyunk, és a kocsijával elvitt minket a lakására." Azt már „elfelejtették", hol szálltak meg. „Tallinnban autóztunk, és ott szálltunk meg valahol egy családnál. Nem tudom, melyik utcában volt, vagy mi a nevük" – mondta Aleksander Vilder cseh zsidó.

Nem vezettek eredményre a motorcsónak megszerzésére irányuló kérdések sem, nem volt világos, hogy a menekültek hogyan jutottak hozzá Tallinnban. A tanúvallomások ellentmondásosak voltak. A németországi Boruch Madamski azt állította, nem tudott senkinél megszállni, ezért két éjszakát az erdőben töltött. Egy napon egy idegen férfi magához hívta, mondván, hogy motorcsónakkal elviszi Stockholmba. Elmentek Piritára, ahol már több mint tíz ember volt a hajón, egyiküket sem ismerte korábban. A cseh Ludvik Bandel nyilvánvalóan szándékosan próbálta hamis nyomra vezetni a rendőrséget. Azt állította, hogy az egész csoport Finnországból

utazott Stockholmba.

A cseh Jakob Grossmann vallomása hihetőbb: „Piritán találkoztunk egy ismeretlen motorcsónakossal, aki megígérte, hogy elvisz minket Svédországba. Összegyűjtöttük rá a pénzt, és kibéreltük a hajót. Augusztus 27-én kora reggel indultunk el Tallinnból. Észt koronában fizettünk, mert kávézókban váltottunk pénzt."

A svéd királytól nem érkezett segítség

Egy Stockholm melletti szigeten értek partot, a svéd rendőrség azonnal letartóztatta, és néhány napi fogva tartás után deportálta őket. Nem segített a svéd királynak küldött könyörgő levél sem. A stockholmi kikötőben minden menekült kezébe nyomták a svéd nyelvű kitoloncolási parancsot, a tizenhat embert motorcsónakba ültették, és rendőri felügyelet mellett *visszacsempészték őket Észtországba*.

„Nem mondták el, hova vittek bennünket. Éjszaka valahol egy szigeten találtuk magunkat, ahol a motorcsónak kirakott minket" – mondta Madamski. A lengyel, angol és lett hatóságokhoz hasonlóan Svédország is gyorsan megszabadult tőlük és mosta kezeit.

A menekültek nagy fejtörést okoztak az észt hivatal-oknak is.

Az egykori cári Orosz Birodalom uralma alól felszabadult balti országok zsidósága számára jelentős változást hozott az első világháború utáni független államok létrejötte. Korábban többszörösen hátrányos helyzetben voltak, akadályozták őket lakóhelyük megválasztásában, a tanulásban és hivatásuk gyakorlásában, üldöztetésnek és pogromoknak is ki voltak téve. Észtországban 1922-ben 4566 (az összlakosság 0,4 százaléka), 1934-ben 4434 (szintén 0,4 százalék) zsidó élt. A politikai vezetés már az önállóság megszületésekor, az 1918. február 24-én kelt, az államalapításról szóló kiáltványban kimondta a kisebbségi autonómia elvét. Az 1920. évi alkotmány nemcsak azt szögezte le, hogy az állampolgárokat nemzetiségük miatt nem érhetik hátrányok, hanem azt is megígérte a kisebbségekhez tartozóknak, hogy kulturális és társadalmi érdekeiknek megfelelő autonóm intézményeket hozhatnak létre. Az észtországi zsidók kifejezésre is juttatták kívánságukat, hogy megteremtsék kulturális önigazgatásukat. Az erre vonatkozó rendeleteket 1925-ben bocsátották ki. A Zsidó Kulturális Tanács 1926. június 26-án tartotta meg első ülését Tallinnban. Zsidókat érő atrocitások egyébként az országban egyáltalán nem voltak jellemzőek.

A háború azonban új helyzetet teremtett. Mivel az észtek számára inkább a Szovjetunió jelentett közvetlen veszélyt, nagy volt a félelem, hogy a hitleri Németország megnehezítelhet a kormányra, amennyiben menedékjogot ad a zsidóknak. Ezért úgy határoztak, hogy a svédek példamutatása alapján titokban megszabadulnak tőlük.

Amikor a fővárosban, Tallinnban döntöttek sorsukról, a menekültek a kuressaare-i börtönből küldtek közös felhívást a belügyminiszterhez. Ebben beszámoltak jelenlegi nagyon nehéz helyzetükről, és arról, hogy nincs módjuk tartózkodási engedélyt kapni valamelyik országban. Úgy érezték, amit addig véghezvittek, értelmetlen, elveszítették hitüket az emberiességben. Csak annyit kértek, hadd kaphassanak legalább rövid időre szóló tartózkodási engedélyt, mert még reménykedtek egy esetleges külföldre menekülésben. A válasz rövid volt és nemleges. August Tuulse belügyminiszter-helyettes utasítása szerint a sajtónak semmilyen információ nem adható ki a menekültekről.

Pingpongozás az észt-lett határon

A szeptember 16-án érkezett titkos parancs alapján a sziget rendőrsége két csoportban indította útnak a foglyokat a szárazföldi Pärnuba és Valgába. Mindkét csoportnál egy-egy kísérő gondoskodott arról, hogy a rájuk bízott személyek ne „tévedjenek el", mielőtt a rendeltetési helyükre megérkeznének. Intézkedtek a menekültek élelmezéséről is.

Ugyanezen a napon az országos rendőrfőkapitány utasítást adott a két említett város rendőrkapitányának az érkező menekültek

Wallenbergről szóló előadás Tallinnban

kitoloncolására. A pärnui parancsnokságnak nyolc személyt kellett titokban Lettországba szállítani, abból a megfontolásból, hogy onnan érkeztek eredetileg Észtországba. Minden nap egy embert vittek át a legnagyobb körültekintéssel a határon, nehogy azonnal elkapják őket. Egyidejűleg arra is figyelmeztették a menekülteket, hogy szigorúan tilos Észtországba visszatérniük.

Hasonló parancsot kapott a valgai rendőrkapitány is, azzal a kivétellel, hogy a háromtagú Kohn-családot egyszerre kellett átküldeni a határon. A többieket este 8 óra körül egyenként szállították át Lettországba. A hónap végére a menekült csoport minden tagjától megszabadultak.

Mivel Lettországban is nemkívánatos vendégek voltak, egy részük azonnal visszamenekült a határon át Észtországba. Még át sem dobtak mindenkit, amikor a rendőrség üzenetet kapott a határőrség valgai körzetének vezetőjétől, amely szerint az előző nap átküldött Ferdinand Kohnt, Franziska Kohnt és gyermeküket, Erikát este 10 óra után Észtországban kapták el ismét. Az észt hatóságok egy órán belül visszaküldték őket a határon túlra. Ugyanígy jártak el az egy nappal később elfogott Leo Brücknerrel is, akit a rendőrség szeptember 20-án Lettországba küldött, majd szinte azonnal visszafordult. Őt is visszaküldték Lettországba.

Sokan próbáltak meg titokban újra Észtországba jönni, és elképzelhető, hogy nem mindenkit fogtak el. Például Feodor Petrikovszkij, akit szeptember 24-én Valgán keresztül Lettországba küldtek, október 3-án probléma nélkül átjutott az észt határon Valga közelében. A lett rendőrség csempészte őt vissza Észtországba. Petrikovszkij Valgából Tallinnba utazott, és ügyvédhez fordult segítségért, aki azt tanácsolta neki, hogy menjen a rendőrségre. Petrikovszkij így is tett, és a politikai rendőrségen kötött ki. Állítása szerint körülbelül egy hétig bujkált egy faluban a lett határ közelében. Amikor ezután megpróbált vasúton továbbmenni Rigába, a lett rendőrség letartóztatta, és kihallgatás után ismét visszaküldtek Észtországba.

Petrikovszkijnak sem állt szándékában Észtországban maradni, az Egyesült Államokba akart utazni. Megpróbáltatásaiban kimerülve kérelmező levelet küldött a belügyminiszternek, hogy ne deportálják, és ideiglenesen Észtországban tartózkodhasson, mivel előre látható, hogy Lettországban ismét a hatóságok kezébe kerülne, akik jelenleg különös gonddal őrzik határukat. Ráadásul annyira viseltes a ruhája, hogy kilóg a tömegből, és szinte képtelenség elbújni a rendőrség elől. Petrikovszkij a valószínűleg ügyvéd által készített beadványban azt is hangsúlyozta, hogy a bujkálásra és a folyamatos illegális határátlépésre előbb a svéd rendőrség kényszerítette, most pedig a lettek, tehát a tettei nem önkéntesek, hanem kényszerűek. Az észt hatóságok ezt nem vették figyelembe, és Valga város körzetének rendőrbiztosa már másnap arról számolt be, hogy Feodor Petrikovszkijt október 5-én 04:00 órakor átküldték a határon Lettországba.

A zsidó menekültek további sorsáról keveset tudunk. Az amerikai Holokauszt Emlékmúzeum adatbázisa szerint Ferdinand Kohn és Baruch Madamski a dachaui koncentrációs táborba került. Pontos sorsuk ismeretlen, de valószínűleg elpusztultak. A többiekről nincs információ.

Forrás:

Kaasik, Peeter (szerk.): Saksa okupatsioon. Imeline Ajalugu, Tallinn, 2021.

Kasekamp, Andres: A History of the Baltic States. London, 2018.

Maripuu, Meelis: Teise maailmasõja aegse juudivastase poliitika rakendamine Eestis. University of Tartu, 2007.

Rauch – Misiunas – Taagepera: A balti államok története. Osiris-Századvég-2000, 1994.

Rootslased sokutasid juudi põgenikud Saaremaale. Eesti Ekspress, 2021.

Tallinn

A kárpátaljai zsidók identitásának kérdése a XX. század elején

Kőrösmező, temető

A zsidóság, mint nemzet történelmi fejlődése során sajátos utat járt be. Az újkorban, a XX. századig saját államiságának hiányában kénytelen volt idegen államok törvényeihez, szokásaihoz igazodni. Mégpedig úgy, hogy nagy erőfeszítéseket tett, hogy megőrizze zsidó nemzettudatát. Az idegen államok törvényeihez való alkalmazkodás általánosan jellemző volt a zsidóságra, ugyanakkor meg kell említeni a saját népéhez való ún. zárt szolidaritást, mely kultúrájukban, vallásukban sokszor elkülönítette őket az országukban domináns nemzetektől. Ezért is érintette a zsidóságot fenyegetően az európai országokban kialakuló erős nacionalizmus az első világháború után.

A trianoni békeszerződésig Magyarországhoz tartozó soknemzetiségű Kárpátalja lakosságának jelentős százalékát tették ki az izraeliták. De nemcsak Kárpátalján, hanem egész Magyarországon is nagy szerepet kaptak a gazdaságban, értelmiségi pályákon. Magyarországon belül Kárpátalja különösen vonzó terület volt a XIX. század első felében Lengyelország és Oroszország irányából induló zsidó migrációnak, mivel ez a terület a Nyugat kapuját jelentette számukra. Ennek az útvonalnak első állomásai az Osztrák-Magyar Monarchia periferikus területei voltak: Kelet-Galícia és Északkelet-Magyarország. Sokan azonban megálltak ezeken a területeken, és a más országokhoz képest előnyösebb magyar kisebbségpolitikának köszönhetően nem vándoroltak tovább, hanem itt telepedtek le. Ebből következően a későbbiekben Kárpátalján a vallásos, ortodox zsidók képviseltették magukat nagy számban, hiszen vallási hagyományaikat keletről való örökségként hozták magukkal.

Mind a magyar, mind a zsidó történetírásban fontos helyet foglalt el az a kérdés, hogy a zsidóság külön vallást, nemzetet vagy „fajt" képez-e. Ennek a kérdésnek a boncolgatása nem tartozik az írás céljai közé. 1895-ben a magyar állam a „bevett vallás" (religio recepta) körébe sorolta a zsidó vallást, melynek értelmében szabad vallásgyakorlást biztosított számukra. A törvény elősegítette a magyarországi zsidók politikai és vallási emancipációját és mintegy befejezte az emancipáció folyamatát. Mindez anyagilag és intellektuálisan is hozzájárult a magyar gazdaság felvirágzásához.

A XIX. században megkezdődő asszimiláció azt is jelentette, hogy míg sokan felvették a kereszténységet, mások épp zsidó vallású magyarként szerettek volna a magyar társadalom egyenrangú tagjai lenni. A magyarországi zsidó közösség társadalmi integrációjának köszönhetően a zsidó identitás kérdése háttérbe szorult. A cionizmus irányzatát a zsidók közül sokan szkeptikusan fogadták, hangot adtak annak, hogy az ő hazájuk Magyarország és nem keresnek újat.

Az első világháborút követően a trianoni békeszerződés értelmében Magyarország elveszítette területének nagy részét, melynek egyik következménye volt az antiszemitizmus felerősödése. A zsidóellenes propaganda őket okolta a háborús veszteségekért, és vallás helyett külön „fajként" kezdtek tekinteni a zsidóságra. Hangoztatták, hogy a zsidóság természetéből adódóan képtelen a teljes asszimilációra. Vagyis a zsidó identitás kérdésében sem a magyar, sem a zsidó értelmiség nem értett egyet. A zsidó önmeghatározás kérdése válságba jutott. A zsidó identitás legintenzívebben az ortodox zsidók körében volt tapasztalható. Ők megőrizték vallásuk régi hagyományait, külsőségeit, elítélték az asszimilációt és zsidó vallású magyarokként identifikálták magukat. A vallását szigorúan gyakorló zsidó nem tudott olyan könnyen beolvadni a magyar társadalomba.

1920-ban a trianoni békeszerződés értelmében Kárpátalját az újonnan alakult Csehszlovákiához csatolták. Ez az esemény jelentősen befolyásolta a kárpátaljai zsidók nemzettudatának alakulását. Ugyanis Magyarországgal ellentétben itt csak csekély mértékben jelent meg az antiszemitizmus. Magyarországon a numerus clausus már 1920-tól éreztette hatását, így az, ami korábban – a magyarországi liberális és elfogadó politika –, már nem vonzotta a zsidókat és kevésbé volt bizalomgerjesztő. Ugyanakkor a kárpátaljai zsidóság az 1920-es években korántsem volt olyan homogén, mint ahogyan azt az antiszemiták terjesztették. A legnagyobb létszámú csoport az ortodoxoké volt. 1920-ban hivatalos adatok szerint (Kárpátaljai Állami Levéltár) a Munkácsi Autonóm Orthodox Zsidó Hitközség 1100 tagot számlált, emellett még a többi városban is működtek nagy létszámú hitközségek. Az ortodoxokon kívül nagy számban éltek neológok és vallásukat nem gyakorló izraeliták is.

Csehszlovákia kötelékében a kárpátaljai zsidóság etnikai pozíciójában változás volt tapasztalható, hiszen a csehszlovák alkotmány a zsidóságot nem kizárólag külön vallásként, hanem külön nemzetiségként ismerte el. Ennek igazi célja az volt, hogy csökkentse az újonnan hozzácsatolt magyar lakosság számát, mintegy leválassza a zsidókat a magyarokról. Legalábbis statisztikailag. A csehszlovákiai népszámlálásnál a zsidók egy jelentős része, akik korábban Magyarország határain belül magyarnak vallották magukat, 1920 után Csehszlovákiában büszkén hangot adtak zsidó nemzeti öntudatuknak. Már nem nehezedett rájuk az asszimiláció terhe. Az új állam új társadalmi és politikai lehetőségeket kínált fel számukra, ami azt jelentette, hogy nemzetiségi szinten vehettek részt a politikai életben. 1920 és 1938 között Kárpátalján a következő zsidó pártok működtek: Zsidó Polgári Párt, Zsidó Kispolgári Párt, Ortodox Zsidó Párt, Cionista Zsidó Párt. sztem ebből a felsorolásból nem látható

A csehszlovák politikai változás Kárpátalján szociális-kulturális területen is elmozdulást eredményezett. 1920-1938 között számos zsidó közéleti szervezet alakult és működött. 1922-ben Huszton például héber nyelvű óvoda nyílt, melynek célja volt a zsidó nemzettudat alapjainak lefektetése az izraelita gyerekeknél. 1924-ben Ungváron Zsidó Színház alakult, 1926-tól Zsidó Nők Egyesülete működött. A nemzettudat erősítése mellett ezeken a szervezeteken keresztül a kárpátaljai zsidók figyelmet szenteltek nemzeti önismeretüknek, önbecsülésük erősítésének, múltjuk, értékeik felismerésének, törekedtek azok továbbadására és megőrzésére. Társadalmi aktivitásuk szélesebbre tárta zsidó nemzettudatuk fejlődésének alternatíváit.

Ebben az időben cionista szervezetek is alakultak Kárpátalján: Hatechia (közel 300 főt számlált) és az Achduth. Ezek a szervezetek nagyban befolyásolták a helyi zsidó identitást. Segélyszervezeteket működtettek, humanitárius segítséget nyújtottak, hitelintézeteket tartottak fent az elszegényedett zsidók számára, segítséget nyújtottak a kivándorlásban. Magyar nyelven megjelent sajtójukban (Zsidó Néplap) folyamatosan láttak napvilágot írások, melyek véleményformálók voltak a közösségben. Kiadványukban ismertették a helyiek számára a magyarországi antiszemita akciókat, és megkönnyebbülten hangoztatták, hogy ők már nem Magyarországhoz tartoznak, nem magyar, hanem csehszlovákiai zsidók.

A több száz éve zsidókkal együtt élő kárpátaljai magyar lakosok egy részében azonban ellenszenvet váltott ki a zsidóknál tapasztalt változás. Korábban a zsidók teljes szolidaritást vállaltak a magyarokkal, magyarnak vallották magukat (csak a vallásuk volt más), közösek voltak a nemzeti érdekeik. Ez 1920 után megváltozott. A magyarok részéről olyan megnyilatkozások láttak napvilágot, *hogy a zsidók nem képesek arra, hogy kapitalisták és antikapitalisták legyenek, nem lehetnek egyszerre méreg és gyógyszer*. Az egyik kárpátaljai lapban 1927-ben (Ruszinszkói Magyar Hírlap) egy nemzetgyűlési képviselő úgy nyilatkozott, hogy a zsidók „semlegesíttessék magukat abban a harcban, amelyet a prágai kormányzat a magyar kisebbség letörésére folytat. Jöhet idő, amikor Önöknek lesz szükségük ránk!”

A felhasznált dokumentumok leginkább csak a magyar értelmiség álláspontját tükrözik. A rendelkezésre álló dokumentumok leginkább csak… vagy: Leginkább a magyar értelmiség álláspontját tükröző dokumentumokat használtam. – sztem ez rosszabb, mert felmerül, ugye, a miért kérdése.

A United States Holocaust Memorial Museum (Washington D. C.) megbízásából készített interjúinkból, melyek a kárpátaljai lakosok és zsidók viszonyát hivatottak vizsgálni, kiderül, hogy az egyszerű, falusi emberek gyakran nem álltak rossz viszonyban a zsidókkal a holokauszt előtti években. Legalábbis többségük

Nagyszőlősi zsinagóga

Cirillbetűs Tóra

ma így emlékezik vissza. (Az interjúk elérhetőek az ushmm.org címen.) Olyan kijelentések hangzottak el például, hogy: „Jó emberek voltak! Adtak kölcsön, ha bárki megszorult". A visszaemlékezések szerint a zsidók a magyar közösségi élet mindennapi részét képezték. Nem úgy tekintettek rájuk, mint külön nemzetiségre, hanem olyanokra, akik ünneplik a szombatot és járnak zsinagógába, de a mindennapokban mégiscsak együtt élnek. Ugyanakkor a zsidók magánéletüket, vallásukat izoláltan élték meg, kevésbé vettek rész a közösségi életben. A szemtanúk úgy nyilatkoztak –hangsúlyozzuk: a kétezer-tízes évek végén - a kérdésről, hogy nem volt különbség magyar és zsidó között, nem hangzott el a részükről, hogy ők külön nemzetiséget alkottak volna. Meg kell jegyezni, hogy akik ma válaszolhattak, azok az adott időszakban gyerekek voltak, és korántsem vehetjük biztosra, hogy szüleik, nagyszüleik valóban segítették a zsidókat vagy akárcsak rokonszenveztek velük.

Az mindenesetre tény, hogy akármiként is emlékeznek ma, a terjedő magyar antiszemita propagandának és a kárpátaljai magyarok irányába a zsidó sajtóban közölt távolságtartó attitűdnek köszönhetően kiéleződött a szembenállás a helyi magyar értelmiség és a zsidó lakosság között. Ugyanakkor, ami a társadalom alsóbb rétegeit illeti, ez a szembenállás jóval kisebb lehetett. Ám az 1944-es deportálások idején, bár akadnak, akik a hivatkozott interjúkban segítő akciókat próbáltak felidézni, különösebb mentőtevékenységről nem tudunk.

Az 1920-30-as években a politikai változások és a zsidó nemzettudat erősödése mellett a kárpátaljai zsidók nemcsak vallási és politikai nézeteikben, társadalmi státuszukban különböztek, hanem bizonyos esetekben kifejezetten ellenségeskedtek is egymással. A cionisták haladóbb szelleműnek tartották magukat az ortodoxokhoz képest, sőt, több esetben megkérdőjelezték azok objektív döntéshozási képességét. Egy alkalommal például azzal a kérelemmel fordultak a helyi hatóságokhoz, hogy akadályozzák meg a fanatikusan vallásos Lázár Spira ortodox egyházi vezetővé választását. A cionisták szerint ez a személy 300-400 évre visszavetné a kárpátaljai zsidók fejlődését. Ez az eset nemcsak a zsidók közötti feszültségre világít rá, hanem a helyi hatóságokba vetett bizalomra is, miszerint ők egyfajta harmadik félként „igazságot" szolgáltatnak majd.

1938-ban a második bécsi döntés értelmében Kárpátalját ismét Magyarországhoz csatolták. A helyi zsidók aggódva figyelték az eseményeket, elrendelték, hogy a zsinagógákban imádkozzanak Csehszlovákia békéjéért és egységéért. Ez év november 4-én a kárpátaljai Zsidó Néplap közölte, hogy 20 év különállás után Kárpátalját Magyarországhoz csatolták. Bíznak abban, hogy Horthy Miklós toleránsan viszonyul majd a kárpátaljai zsidósághoz és megvédi őket az igazságtalan vádakkal szemben.

Az 1920-30-as években a magyarországi zsidók identitására az asszimiláció és a saját nemzettudat erősítése közötti ellentmondás volt jellemző. Míg a kárpátaljai zsidóság a nemzeti elkülönülés és zsidó identitás megerősítésére tett kísérletei jelentős sikereket értek el. Mindent megtettek azért, hogy külön nemzetként Csehszlovákia teljes jogú állampolgárai legyenek. Ezek a törekvések elősegítették őket azonosságtudatuk megőrzésében, megélhették egyenlőségüket a domináns nemzettel. Törvény előtti egyenlőségük szabad utat adott nemzettudatuk, zsidóságuk megélésére abban az időben, amikor magyarországi társaik a zsidótörvények nyomása alatt gyötrődtek. Ennek a biztonságérzetnek a második bécsi döntés vetett véget, mellyel elkezdődött a kárpátaljai zsidóság jogfosztása majd hamarosan a deportálása is.

Vakiv Marietta

A nagyszőlősi zsinagógában

Salamon Béla nyaral

Salamon Béla

De furcsa leírni ezt a szót, hogy OLVASÓ, mert estéről estére úgy szólítottam Önt a Mikroszkóp Szinpadon, hogy Kedves Néző!

Talán ezért mondta a kis *Rott (Rott Sándor*), a nagyszerű komikus: ami tele van, az színház, ami üres, az váróterem.

Bevallom, nem vagyok grafomán típus, mesélni szeretek. De, ha már lehetőséget kaptam egy új laptól, amely Önökért van, megpróbálok élni vele.

Vagyis, beszélgetni Önökkel.

Miről? A SZÍNHÁZRÓL és azokról, akik a színházat csinálják. Írókról, színészekről, rendezőkről, titkárokról (színházi és szervezői), műszakiakról, fodrászokról, öltöztetőkről és portásokról. Ja, és színházi fűtőkről. Igen, a fűtőkről - mert Gobbi Hilda szerint még egy fűtő is tönkre tehet egy előadást, ha a néző fázik, vagy ájuldozik a melegtől.

Mit is vállaltam? Hogy mesélni fogok színházi emberekről olyan történeteket, amelyek közelebb hozzák őket Önökhöz.

Élőkről és, sajnos, már nem élőkről egyaránt.

Az íráshoz, gondolom, kell némi műveltség. És mennyire legyen művelt egy színész?

Az 1930-as években, amikor egy új, a régieknél műveltebb színészgeneráció lépett színpadra (*Várkonyi Zoltán, Major Tamás, Ungvári László*), óriási vita alakult ki: mennyire legyen művelt egy színész?

A vitát eldöntötte az akkori Nemzeti Színház zseniális főrendezője: Hevesi Sándor.

Kéjem (mert, hogy kicsit raccsolt), a színész annyija legyen művelt, hogy el tudja olvasni a saját szejepét.

Beregi Péter, a szerző

Van, akinek két egyetemi diploma kell, van, akinek elég két elemi.

A végeredmény a fontos!

Azt hiszem, nem kell ragozni, milyen szégyenteljes időszaka volt a magyar történelemnek - és azon belül a színháztörténetnek, amikor származásuk miatt zseniális színészeket parancsoltak le a színpadról.

A névsor nagyon hosszú lenne, *Kabos Gyulától Gózon Gyulán és Básti Lajoson* keresztül *Salamon Béláig.*

Nos, Salamon Béla volt az, aki ezt a vészes időszakot úgy próbálta átvészelni, hogy írt egy könyvet HEJ, SZÍNMŰVÉSZ! címmel, amelyet egy kiadó megjelentetett.

Béla bácsi vállalta, hogy házról házra járva - szó szerint házalva - megpróbálja eladni a kötetet, és ebből fenntartani magát és családját.

Egy alkalommal becsöngetett egy lakásba, ahonnan kijött egy, mondhatni, nagypolgár, aki dermedten vette észre, hogy Salamon Béla áll az ajtóban.

- Parancsoljon, művész úr, miről van szó?

Salamon elmondta, a könyvét árulja, és ha esetleg venne egy könyvet, akkor könnyítene a nehéz helyzetén.

- Mi az, hogy veszek, kettőt rendelek meg most rögtön! Művész úr, ez szörnyű, borzasztóan megalázó, amit önnel szemben elkövettek, és én mélységesen sajnálom, hogy ön ilyen helyzetbe került. És mondja, művész úr - mert gyakorta nyaraltak együtt Földváron -, nyáron azért lejön Földvárra?

- Ugyan, kérem, hogy mennék én le Földvárra, gondoljon bele, miből!

- Tudja mit, művész úr, én meghívom önt, legyen a vendégem Balatonföldváron, van ott egy villánk, és a rendelkezésére bocsájtom az egyik szobát.

- Egyedül menjek le?

- Tudja mit, hozza le a kedves feleségét is.

- Na jó, és a gyerek?

- Ne legyen probléma művész úr, hozza le a gyereket is.

Így aztán Béla bácsi a családjával lement Balatonföldvárra, és az illető úr villájának egyik lakosztályában csodálatos három hetet töltött el.

A harmadik hét végén csomagoltak, készülődtek vissza Budapestre, amikor Béla bácsi kétségbeesetten odafordult a feleségéhez:

Aranyoskám, az az érzésem, ez az ember nem akarja majd kifizetni a két könyvet!

Beregi Péter

Társasozzunk a joggal

Mit lehet tenni, ha elutazik az ember a barátaival kirándulni, de az időjárás összeesküszik ellenük? Játsszunk! Az egyetlen gond az, hogy a társas (*John Company*) amit vittünk, friss szerzemény, így helyben kellett megtanulnom, majd megtanítanom a szabályokat. A többiek mérése szerint a megérkezésünktől egészen vacsoráig, vagy közel hat és fél órán át bújtam a leírást. Másnap a próbajátékból ketten menet közben kidőltek, a feléig jutottunk, és oktatással együtt alig hét órás volt a program. Ez az élmény arra emlékeztetett, amikor első alkalommal találkoztam egyetemi tanulmányaim során a joggal. Egy teljesen sajátos nyelvvel és rendszerrel kerültem kapcsolatba, aminek az átlátása meglehetősen erőforrásigényes feladat. Innen jött az ötlet, miként is lehetne befogadhatóbbá tenni nem jogászok számára a jog logikáját a társasjátékokon keresztül.

A jog a modern élet szinte minden területének hátterében jelen van. Ezeket a szabályokat a hétköznapok során észre sem veszszük, csak akkor figyel fel rá az átlagember, ha valami nem a (jogi) normának megfelelően működik. A minket körülvevő jogszabályok ismerete és átlátása ijesztően nagy falat, nem hiába maradt meg a felsőoktatásban a kevés osztatlan, 5 éves képzések között. A maga teljességében igazából nem is átlátható és a szakértők is csak jellemzően specializált tudások birtokosai.

Ennek ellenére a jogi alapismeretek és a jog működési logikájának belépő szintű elsajátítása számos felsőoktatási képzés része, illetve egyes középiskolákban is találkozhatnak vele a diákok. A jogi tudást nem csupán befogadni, de átadni se mindig könnyű, mivel sok esetben a diákok előre félnek és/vagy unják a témát. Hiszen az a benyomásuk, hogy a jogi szöveg bonyolult, érthetetlen, a hétköznapi szóhasználathoz képest aránytalanul szigorú, és még a latin is megjelenik benne ráadás mumusként.

A közös párbeszéd elindításának alapját a társasjátékok jelenthetik. Ez persze nem helyettesítheti a valódi és bevált oktatási formákat, helyette kiegészítené és véleményem szerint megkönnyíthetné a rendszerszintű gondolkodás elsajátítását és átlátását a témában. A társasjátékok, némi nagyzolással élve, az emberi civilizációval, ha nem is egyidősek, de meglehetősen régóta jelen vannak, gondoljunk a sakkra, a go-ra. Ugyan Magyarországon meglehetősen sokáig a *Ki nevet a végén?*, a *Gazdálkodj okosan!*, a *Capitaly* vagy a *Monopoly* jelentette a (mérsékelten izgalmas) családi szórakozást, mára bőven beköszöntött a társasjátékok reneszánsza itthon is. Tematikus blogok, Youtube csatornák, boltok, klubok és persze, játékok széles választéka érhető el. Azonban az, ahogy a játékok működni képesek, igazából változatlan, mindegyik egy közös megegyezésen alapuló szabályleírást követ, és itt érkezünk vissza a joghoz. Mi a társasjátékok szabálya, ha nem egy specializált törvénykönyv? Ebben az esetben pedig a játékosok és a játék együtt megfelelnek a társadalom analógiájának.

A társasok egy zárt, kerek egész rendszert alkotnak, ezért is tudnak ideális modellként működni. A továbbiakban néhány olyan vonást és koncepciót mutatok be röviden, amelyek azt érzékeltetik, hogyan is használhatóak fel oktatási anyagként. Ebben a formában az itt következőket még inkább csak gondolatkísérletnek lehet tekinteni.

A nyelvezet az egyik első megmérettetés mind akkor, ha a jogról beszélünk, mind akkor, ha a formális jog keretein belül mozgunk. A törvények szövegének a memorizálása a magyar jogi oktatásnak (jelenleg) megkerülhetetlen része, és ennek alapja, hogy a megfelelő szavakat és kifejezéseket kell használni, nem lehet szinonimákat, hasonló jelentésű szavakat bedobni, ha nem jut eszünkbe az eredeti. Egy társasjátékban persze nem buktatnak meg, ha elrontjuk, azonban ugyanúgy jelentősége van ezeknek a műszavaknak, amiket el kell sajátítani és pontosan kell alkalmazni. Például a *Vezércsel* nevű játékban az elhasznált kártyákat (vagyis a dobópaklit) a tematikába illeszkedve Vadonnak nevezik,

amit nem szabad összekeverni a Sírkerttel, ahová szintén fel nem használható kártyák kerülnek, de jellemzően az ellenfelünk dobatja el velünk oda a saját lapjainkat.

Vagy vegyük például a már említett *John Company*t, aminek egyik meghatározó mechanizmusa, hogy angol családokat irányítva megpróbálunk zsíros állásokat szerezni a Kelet-Indiai Társaságon belül. Egyáltalán nem mindegy, hogy egy adott pozíciót a szabály szerint választás vagy kinevezés útján érünk el, mivel az előbbinél a nepotizmus akadályokba ütközhet, míg az utóbbinál gond nélkül megengedi a játék.

A társasjátékok szabálya az ehhez hasonló egyszerű hasonlatoknál azonban a joggal szembeni kritikai értelmezésben is tud segíteni. Egyes kritikai szakirodalmak a *legalese* fogalmát használják arra a jelenségre, amikor a jog "tudatosan" bonyolítja a saját nyelvezetét, hogy az értelmezése kontrollálva legyen. Vagyis csak részben célja a fogalmak precíz meghatározása, és mellette ugyanúgy fontos, hogy saját diszciplináris presztízsét az érthetetlenségen keresztül fenn tudja tartani. Ez egy rendszerszintű kritika, ami a jog társadalmi struktúrán belüli pozíciójáról akar valamit mondani. Ha mellé tesszük a társasokat, akkor látható, hogy bonyolult szabályok elmagyarázhatóak hozzáférhetőbben is, és vannak törekvések arra, hogy a jogot a mindennapok nyelvére is lefordítsák.

Kriminológusként elsősorban a jognak a normaszegéshez kapcsolódó oldalával foglalkozom. A tudományterületen belül két szemléletet különböztethetünk meg, az egyik szerint a jog egy társadalmi konszenzus eredménye, a másik szerint inkább egy konfliktusos modellről beszélhetünk, ahol a hatalom fenntartásának (status quo) eszköze csupán a jog, tehát a semlegességéről sem beszélhetünk. Ezeknek az egymással szembenálló koncepcióknak ironikus olvasatát adja a *Munchkin* nevű, klasszikus fantasyt parodizáló játék.

"*Bármiféle vitát hangos veszekedéssel kell elrendeznetek - az utolsó szó a játék tulajdonosáé. Esetleg megpróbálhattok a* [honlapon] *utánaolvasni… már, ha nem jobb r*ól a vitatkozni."

Alapesetben egy társasjáték szabályai, ahogy a hétköznapi emberek számára a törvények és a jog, erőteljesen kötött. Azonban az intézmények és a játékosok is emberek, ami azt jelenti, hogy korlátozott mértékben, de alkuképesek a különböző pozíciók. Baráti társaságok létrehozhatnak "háziszabályokat", amelyek nincsenek ugyan benne a hivatalosban, de közös megegyezéssel átírhatják a meglévőket. Számos esetben ezek nem is feltétlenül szándékosak, hanem csak rögzült félreértések. Ezen a mechanizmuson keresztül érzékletesen bemutatható, hogy mi a különbség az írott és az alkalmazott jog, a mindennapok között, hogyan üresedhetnek ki a szabályok, ha nincs mögöttük (társadalmi) elfogadottság.

A konszenzusos megközelítést jól illusztrálja, amikor két különböző háziszabályból érkező találkozik: ahhoz, hogy játszani tudjanak, minden háttértudásuk adott, azonban a békés játszmához egyeztetniük kell a hivatalostól való eltérésüket. Ezt azonban a legtöbb esetben a szabályok esetleges bonyolultsága, valamint a menet közben felbukkanó esetek miatt a játék folyamán kell megbeszélniük. Ugyanakkor a kritikai paradigma is bemutatható, hiszen mindegyik játékos az egyeztetés során igyekszik úgy tárgyalni, hogy a neki kedvező változat maradjon játékban. Ez már a jogalkotás szintje, és ahhoz, hogy megértsük a szabályok rendszerét, az is szükséges, hogy arról legyen egy legalább modell alapú elképzelésünk, hogy miként jönnek létre az életünket befolyásoló szabályok.

Dési Ádám

Emlékezés ösvényein,

ahol a sorsok úgy kapcsolódnak össze, mint a láncszemek…

A Dohány Körzet „Emlékezés ösvényein „ című előadássorozatának ötlete egy nem mindennapi történetből született.

2019. februárjában megjelent a sajtóban, hogy egy Holokausztban meggyilkolt család felbecsülhetetlen értékű érme és ékszer gyűjteménye került elő Keszthelyen. A tárgyakból kiállítást is rendeztek néhány hónappal később, mondván, a családnak nem maradt leszármazottja. Kutatásomnak köszönhetően azonban sikerült bebizonyítani, hogy van egyetlen, még élő egyenesági örökös, aki nem csak a kincsekkel, hanem a saját gyökereinek megismerésével is gazdagabb lett. Megtudhatta például, hogy az egyik dédapja kiváló orvos volt, és az I.világháború hőse, a másik pedig a település fejlesztésének élharcosa.

A szűkebb rokonságában megtaláljuk Zala megye egykori kiváló ügyvédjét, és Dohnányi Ernő kitűnő tanítványát is, a fiatal Lőwy Edit zongoristát, akit ötéves kisfiával együtt gyilkoltak meg.

Ám a történet itt nem ért véget, mert csak ennek a családnak több mint száz, elfeledett -mondhatni kiradírozott - tagjához, baráti köréhez, szomszédjához újabb és újabb történetek sorakoztak fel. Az egykori szászrégeni főrabbi, a lendvai nyomdászok vagy a Mosonyi/ Morgenstern család példaértékű életútja ma is tanulságos.

Az „Emlékezés ösvényein" olyan emberekről szól, akikről nem, vagy alig tesznek említést a történelemkönyvek, és akikről már nincsenek akik meséljenek. Vannak köztük tudósok, művészek, filantrópok, kereskedők, iparosok, ékszerészek, elszánt nők és bátor férfiak. Emberek, akik mi is lehetnénk…

Manapság hozzászoktunk, hogy nem tudjuk mit hoz a múlt, hogy hogyan értelmezik újra.

Nos, ebben a sorozatban is hasonlóval találkozhatunk, azzal a különbséggel, hogy ez a még nem ismert, meg nem ismert színtiszta valóság.

Néhány sors feltárása például komoly történelmi oknyomozás eredménye.

A híres bécsi Zukerkandlok magyar gyökereitől, a 20-as évek celebje, Polnay Lucy és családja megdöbbentő sorsán át Sátoraljaújhely zsidó polgármesterének híres színésszé lett, eltitkolt unokájáig mindegyik történet kész regény, pedig tényekkel és adatokkal igazolható valóságos, katartikus embermesék.

Tükröt mutatnak múltnak és jelennek

Kaczvinszky Barbara.

Az „Emlékezés ösvényein"

előadásai kéthetente 18–19 óra között láthatók.

Zoom belépés:
ID: 389 906 7799
Jelszó: dohany

KEDVES HITTESTVÉREK!

Ismét eltelt négy év, újra választások előtt állunk. Körzetünkben megválasztjuk elöljáróinkat, az elnököt, valamint a BZSH és a MAZSIHISZ Közgyűlésének tagjait, akik leadják majd szavazataikat - a következő négy évre - a BZSH illetve a MAZSIHISZ elnökjelöltjeire.

A választáson való részvétel, valamint a választhatóság feltétele a kultuszjárulék befizetése, ezért kérünk mindenkit, hogy ellenőrizze befizetését, és ha szükséges, egyeztessen Fülöpné Vitéz Ildikóval, körzetünk gazdasági vezetőjével.

A választásra 2023. február 12-én délelőtt fél 9 és fél 12 óra között a Talmud Tórában kerül sor a Wesselényi utca 7. szám alatt.

BZSH BUDAPESTI ZSIDÓ HITKÖZSÉG
MAZSIHISZ

Kérjük, hogy minél többen jöjjenek el szavazni, hogy együtt tegyünk meg mindent a Körzetért, a magyar zsidóság fennmaradásáért!
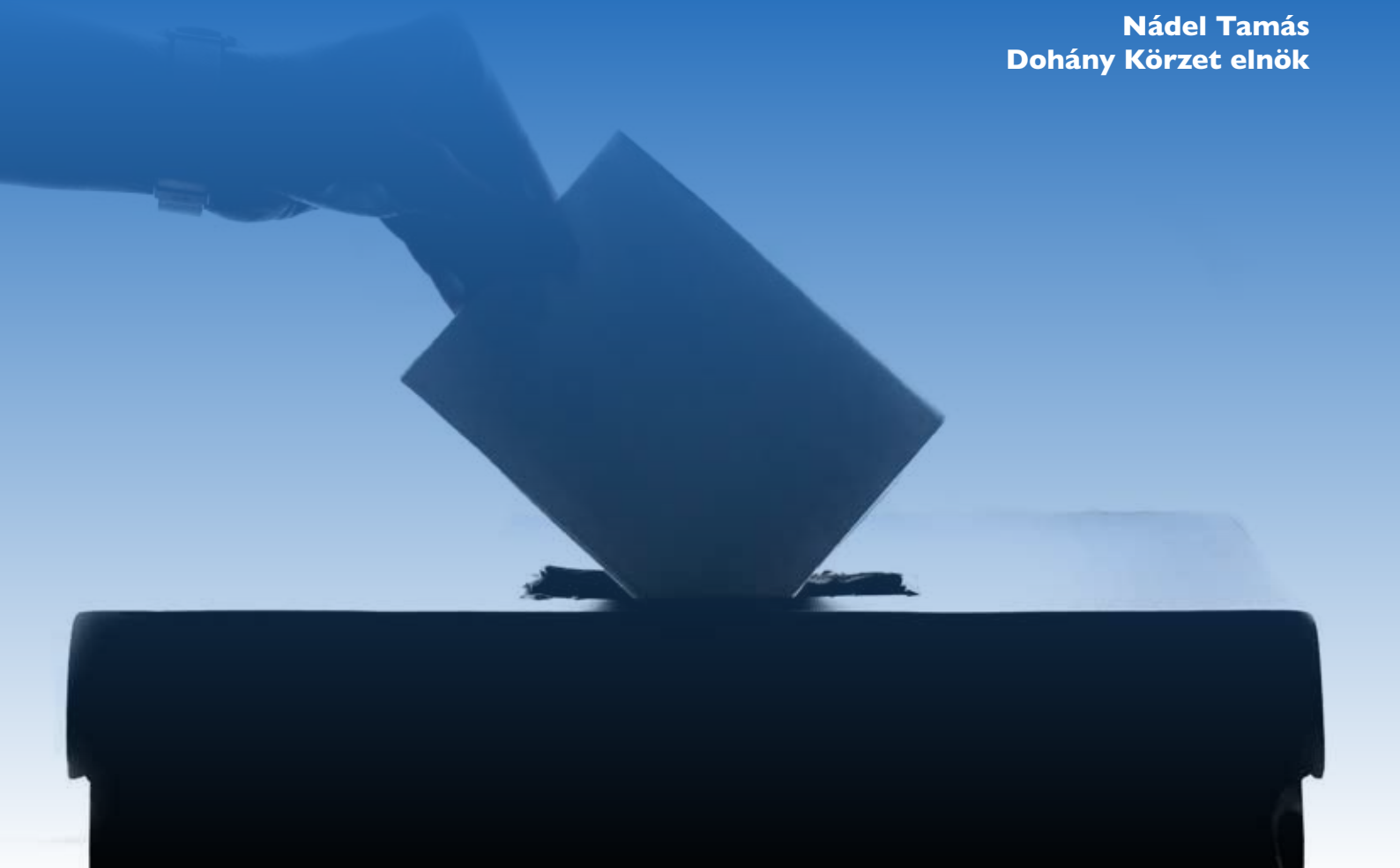
Nádel Tamás
Dohány Körzet elnök